

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA
POPORULUI ROMÂN.

Nr. II.

Sibiu, Martie — Aprilie 1903.

An. XXXIV.

PĂRERILE ROMANIȘTILOR ÎN CHESTIA ORTOGRAFIEI ROMÂNE.

„Mehr Licht“ Goethe.

Linguistica, ca și istoriografia, a intrat ași în domeniul științelor pure. Amândouă au același scop: adevărul.

„Cel-ce pentru un motiv patriotic, religios sau chiar moral, ȳice *Gaston Paris*, își permite în faptele pe cari le studiază, în concluziile pe cari le trage, cea mai mică disimulație, cea mai ușoară alterație, acela nu e demn să-și aibă loc în marele laboratoriu unde probitatea e un titlu de admisiune“.

Aceasta însă e mai ușor de ȳis decât de făcut.

Limba și trecutul unui popor sunt sângele din sângele seu, justificarea sa de-a fi. Spiritele cele mai lucide nu sunt scutite de slăbiciuni în aceste chestiuni cari ating atât de mult amorul propriu național. În zadar înscrievom pe templul cultului nostru: „sic cogito“, unde singura devisă veridică e: „sic sentio“.

Ortografia limbei române reoglindese toate fazele unui patriotism care a căutat să facă știință. Am avut scrierea etimologică cu *liepore* (iepure) și *taliateli* (tăiaței), inseilată din spoliile zdrențuite ale bētrānei Rome. Am avut etimologismul *temperat* cu inconsecvențele sale netemperate. În ȳilele noastre fonetismul pur pare a triumfa, fără a avē încă sancțiunea quasi oficială a Academiei și a ministerului instrucțiunii.

În dorința de a afla păreri obiective în privința ortografiei noastre, m'am adresat, acum cât-va timp,*) celor mai reputați romaniști din străinătate. Scrisorile lor pe cari le public mai jos în textul original, au un indoit interes acum când Academia română a readus chestia ortografiei la ordinea ȳilei.

Eată-le :

Viena, 20/IV 1901.

Riverito mio signore,

E mia ferma opinione che *un suono solo debba essere rapresentato da un segno semplice*; se le desinenze ando-endo-into si sono identificate, no

*) În timpul când comitetul central al „Asociațiunii“ iniȳiaše unificarea ortografiei și a limbei literare.

c'è nessun motivo di scriverle in modi diversi. Anche in francese-ando-antem; endo-entem; indo-intem si sono tutte identificate in *ant*.

Il rumeno, per affermare la sua origine dal latino, non abbisogna di mezzi artificiosi, bastan le flessioni, a dimostrarlo ad evidenza.*)

Mi creda sempre
Suo dev-so servitore

A. *Mussafia*.

*

Beaulieu, 11 Avril, 1901.

Cher Monsieur,

La question sur laquelle vous voulez-bien me consulter, rentre dans la grande question de la querelle des „anciens“ et des „modernes“, c'est un épisode du combat que se livrent la tradition et le progrès ou ce qu'on pense pour tel.

Par goût et par profession, je suis pour la tradition. Je n'approuve pas qu'on défigure une langue sans nécessité. Il vaut mieux qu'on ait un peu plus de peine à apprendre l'orthographe et que la langue conserve son aspect, celui qui la rattache à son passé et qui fait reconnaître sa parenté avec ses soeurs.

Quand on est d'illustre origine, quelle étrange idée de vouloir paraître nés d'aujourd'hui?

On veut effacer d'anciennes inconséquences et on en fait naître de nouvelles.

Tel est mon avis, cher monsieur. Je vous le donne sans réticence, et sachant bien qu'il ne satisfera pas tout le monde. Mais vous faites bien de faire entendre l'opinion d'un homme qui, comme vous l'avez fait, a étudié la question.**)

Recevez, cher Monsieur, mes meilleurs souvenirs.

Michel Bréal.

*

*) Ferma mea opiniune e că un singur sunet trebuie să fie reprezentat printr'un semn simplu; dacă desinențele -ando -endo -indo s'au identificat, nu e nici un motiv de a le scrie în diferite feluri. Și în limba francesă -ando -antem; -endo -entem; -indo -intem s'au identificat toate și se scriu cu *a* peste tot. Limba română, spre a-și afirma originea din latina, nu are nevoie de mijloace artificiale, ajung flexiunile spre a o demonstra până la evidentă.

**) Chestiunea asupra căreia binevoiiți a mă consulta, intră în marea chestiune a certeii „celor vechi“ și „celor moderni“, e un episod în lupta ce duc tradițiunea și progresul — sau ceea-ce se ia ca atare. Prin gust și prin profesie, eu sunt pentru tradiție. Nu aprob ca să se desfigureze o limbă fără necesitate. E mai bine să avem puțin mai multe greutateți de a învăța, ortografia și limba să-și conserve înfățișarea care o leagă de trecutul ei și care face să i-se recunoască înrudirea cu surorile sale. Când cineva e de origine ilustră, ce stranie idee de-a vrea să pară născut de ieri de alaltă-ieri! Fără a mai socoti că aceste schimbări nu pot fi nici-odată desăvârșite, căci se scot inconveniente vechi și se nasc nouă. Aceasta e opinia mea, scumpul meu domn. V'o dau fără nici o reticență și știind bine că ea nu va satisface toată lumea. Dar' faceți bine să se audă opinia unui om care, ca și d-voastră, a studiat chestiunea.

Paris, le 24/IV, 1901.

Monsieur,

Je vous dirai avec la plus entière franchise que je suis un partisan décidé de l'orthographe phonétique. Je suis d'avis qu'il est avant tout nécessaire d'avoir des signes *uniques* pour la transcription des voyelles *ă* et *i*. Rien de moins satisfaisant, ce me semble, que d'écrire tantôt *ă*, tantôt *ê*, tantôt *i*. Les savants de profession arrivent à grand-peine à rétablir dans une partie des mots roumains la voyelle organique: mais les autres que feront-ils? Comment écrira-t-on les mots dont l'origine est inconnue ou douteuse? Que de temps perdu chez les Français, par exemple, pour ne pas savoir l'orthographe!

Je considère que le système phonétique est le plus pratique de ceux qui sont actuellement en usage. C'est celui que j'emploie à „l'École des Langues orientales“.

Vous avez beau écrire *cintînd*, *mergînd*, vous n'empêcherez, pas que, la forme roumaine ne se sépare nettement de la forme latine *cantando*, *mergendo*. Les fausses etymologies, introduites par la graphie sont déjà nombreuses. C'est ainsi qu'on écrit *locui*, *locuitor*, au lieu de *lăcui*, *lăcuitor*, comme si la racine était, le latin *locus* (qui eût donné un verbe de la 1-ère conj.) et non le hongrois *lak*.

J'estime que la „Société géographique“ de Bucarest a rendu un service signalé aux études en adoptant pour son nouveau dictionnaire la méthode phonétique. L'anarchie est en effet plus grande encore quand il s'agit d'écrire un nom propre que quand on reproduit un nom commun.*)

Je vous prie, Monsieur, d'agréer l'assurance de mes sentiments les plus distingués.

Emile Picot.

*

Praga, 6/IV 1901.

Idealul unei ortografii este să fie cât se poate de fonetică. De principiul acesta se ține și cererea ca unul și același sunet să nu fie exprimat altfel decât prin unul și același semn. Bună-oară *ă* și *i* să se scrie, dacă nu

*) Vă voi spune cu cea mai deplină francheță că sunt partisan decis al ortografiei fonetice. Sunt de părere că e necesar, înainte de toate, a avé semne unice pentru scrierea vocalelor *ă* și *i*. Nimic mai puțin satisfăcător, după mine, decât de a scrie când *ă* când *ê* când *i*. Chiar învățații de profesie numai cu mare greutate pot să restabilească în cuvintele româneseci vocala organică; dar' ce vor face ceilalți? Cum se vor scrie cuvintele cu origine necunoscută, sau îndoioasă? Eu consider sistemul fonetic ca cel mai practic din acele cari actual sunt în us. Pe acesta îl întrebuițez la „Școala limbelor orientale“, și e singurul care permite să nu recurgem la alfabetul cirilic, pentru demonstrațiunile gramaticale. Înzadar veți scrie *cântînd*, *mergînd*, nu veți împedeca forma românească să nu se separe de forma latină *cantando*, *mergendo*. Falsele etimologii introduse prin scrierea așa dișă științifică, sunt deja numeroase. Astfel se scrie și se pronunță *locui*, *locuitor* în loc de *lăcui*, *lăcuitor*, ca și cum rădăcina ar fi latinescul *locus* (care ar fi dat un verb de conj. I.) și nu ungurescul *lak*. Socotesc că societatea geografică din Bucuresci a făcut un serviciu însemnat studiilor, adoptând scrierea fonetică în noul seu dicționar. Anarchia este, într'adevăr, și mai mare când e vorba de-a scrie un nume propriu, decât atunci când se reproduce un substantiv comun.

este cu putință un semn anume făcut cu aceeași literă (ă și i) prevădută cu același semn distinctiv. Originea vocalei n'ar trebui să intre în considerare, ci numai *modul cum se pronunță*.

Acesta este *idealul*, însă se fac și compromise. Eu nu prea bucuros întrebuițez semnul *i* după guturalele *c* și *g*, în cazul acesta scriu *ă* (cântând, mergând) cu toate-că recunosc că este o inconsecință. Mi-se pare însă cu totul greșit ca în scrierea vocalelor să se iee drept basă vocala corespunzătoare latină. Aceasta fiind-că nu totdeauna este clar care a fost sunetul latin original. Astfel în cuvântul *mergînd* sunetul *i*, precum sciți, nu se bazează pe latinescul *endum* ci pe *andum*, luat dela conj. I, căci în cazul contrar am fi avut *ind* și nu *înd*. Dacă, prin excepțiune, terminația *ind* o găsim la conj. I (tăind, muind) cauza este muierea prin vocala *i* care precede. Afară de aceasta, de ce tocmai la vocale să se respecte origina când la consoane nu se face. De ex. se scrie totdeauna *ț* deși adesea provine din *c*, astfel: braț, laț, și nu: braç, laç. Ortografia etimologică introduce o sumă de etimologii cu totul greșite. Scriind *têu*, *sêu* după norma lui *meu*, se uită că ar trebui scris în cazul acesta tțu, sșu, sau cel puțin tțu, sșu.

Vă rog să primiți expresiunea înaltei mele considerațiuni, al D-tră

Dr. I. Urban-Iarnik.

*

(A 2-a scrisoare a d-lui Iarnik),

Praga, 16/4 1901.

Prea stimat domnule,

De plictisit nici vorbă nu poate fi. Să mă iertați dacă spun lămurit și sincer opinia mea. D-voastră spuneți că vreți să mărginiți derivațiunile numai pe terenul limbei române, făcând cu totul abstracțiune de etimologia latină, astfel scrieți: *cunoasce*, *pasce* însă: *știință*. Ortografia are menirea de a exprima cât se poate de lesne fie-care sunet al limbei, fără a privi în dreapta și în stînga. Dacă odată este constatat că limba română cunoaște sunetul *șt*, nimic mai firesc și mai simplu decât de-a-l scrie totdeauna la fel. În cazul contrar eată ce se întîmplă: călătorind prin România am văzut cuvântul *așteptare*, scris în trei diferite moduri (*așteptare*, *așeptare* și *asceptare*). Întrebând cum se cetesce cuvântul acesta, unii îmi spuneau „*așeptare*“, alții „*asceptare*“, adică întocmai precum era scris. Ce vreme trebuie să se peardă în școli cu deprinderi ortografice, care s'ar pute întrebuița cu mult mai bine pentru învățarea limbei materne. Să mă iertați, vă rog, dacă am dat curs liber convingerii mele, gata a mă conforma și eu când va fi introdusă o scriere într'adevăr generală.

Cu distinsă stimă:

Dr. I. Urban-Iarnik.

*

Graz, 26 Maiu 1901.

Prea stimat domnule!*)

Întrebarea ce mi-o faceți conține o parte cu totul generală, la care pot fără esitare să răspund: *nu există decât un singur sistem rațional de-a*

*) Originalul e în limba germană.

scrie o limbă și acesta e cel *pur fonetic*. La o limbă fără nici un trecut literar, acest sistem nu intimpină nici o dificultate.

Cu totul altfel e în privința unei limbi care posedă deja o tradiție literară de oare-care durată. Aceasta este partea specială a întrebării Dv. la care nu citez să răspund, de vreme ce nu pot să apreciez rezistența la care s'ar expune la D-voastră o inovație atât de radicală. Imi permit numai a observa că scrierea aceluiași sunet prin diferite vocale (â, ê, î; ă, ֆ) nu-mi convine de loc, căci ar pute născе o idee falsă despre etimologia cuvintelor.

Ar trebui introdus o singură împreunare în locul acestor vocale modificate. În privința aceasta, scrierea cirilică a fost, de sigur, mai avantajoasă decât scrierea modernă românească. Sunetul *q* încât e identic cu *z*, ar trebui cu totul înlăturat; iar sunetul *t* fiind compus (ts), ar trebui reprodus printr'un semn compus.

Cu distinsă stimă prea supus
Hugo Schuchardt.

*

Să resumăm.

În concertul sufragiilor unanime al celor mai competenți bărbați de știință pentru ortografia fonetică, e numai o singură voce discordantă, cea a dlui *M. Bréal*:

„Par goût et par profession je suis pour la tradition“.

Argumentul e subțire. Gustul, care e un element superior în estetică, e nul în știință. De altminterlea, în cât-va e și firesc lucru ca eminentul profesor de latină vulgară de la „Collège de France“ să militeze în favoarea tradiției latine.

În fond, scrisoarea dlui Bréal e inspirată de un sentiment de curtenie și delicată simpatie de cari a dat în totdeauna dovadă față de noi.

Se vede cât de colo că a vrut să se folosească de ocazie spre a spune câteva vorbe măgulitoare pentru orgoliul nostru național.

Restul scrisorilor e de o absolută obiectivitate. Autorii au ținut să-și declare intima convingere cu riscul de a ne displace. Argumentele lor sunt peremptorii, afară dacă nu voim să ne îmbătăm cu apă rece.

Un sistem științific oare-care nu poate fi bun decât fiind consequent cu sine însuși.

Ortografia etimologică, pură sau temperată, e plină de concesiuni și compromise; ori, știința nu admite nici unele, nici altele.

Astfel etimologii scriau *vent* fiindcă vine dela *ventus*, însă scriau *teu, seu* deși corăspund lui *tuus* și *suus*. Ortografia etimologică temperată aduce în legătură singularul *cuvint* cu pluralul *cuvinte*, lucru ce nu-l face la *tău tale, său sale* și la altele.

De fapt, tot ce ne spun savanții străini o sciam și noi de mult. Ni-meni nu mai crede în etimologism, nici chiar cei cari, din obișnuință, se folosesc de el. Fără a fi profeți — căci nimeni nu e profet în țara sa — putem să prevedem că viitorul e al fonetismului pur.

Din parte-mi țin a semnala câteva inconveniențe cari, ușor s'ar pute înlătura din scrierea actuală fonetică întrebuintată de majoritatea ziarelor și literaților.

1. Pluralul masculin articulat „*ii*“ în loc de un singur „*i*“, conform *pronunțării*. Scriind „oamenii“, în loc de „oameni“ s'ar crede că se pronunță „*ii*“ ca în „cererii“, ceea-ce e *fașș*. Afară de aceasta, o analogie avem la singularul feminin articulat și nearticulat ex. *masă, masa*, unde prin una și aceeași vocală modificată însemnăm articolul, deși, evident, *masa* vine din *masa* + *a*.

2. Punerea semnului scurtării asupra vocalelor *i* și *u* înainte de o vocală, ca în *sauă, mai*, în loc de *sau, mai*. De ce semnul scurtării aici când este știut că la noi vocală după vocală totdeauna e *diftong*? Dar' aceasta mai e și o flagrantă inconșeșnță căci ar trebui atunci înșemnat pe *i* și pe *u*, peste tot când sunt diftongi ex. *haïne, aūr* ceea-ce nu se face. În cazul acesta, notarea vocalelor, nefăcând diftong, prin tremă (*văruï, Leändru* etc.) s'ar impune.

Iată câteva puncte asupra căroro rog să mediteze cei în drept.

Aurel Șuluțu.

O SCRISOARE A LUI OBEDENAR CĂTRĂ MIKLOSICH ÎN CHESTIA DIALECTULUI ROMÂN DIN MACEDONIA.

Seminarul de slavistică din Viena de sub conducerea d-lor Jagić și Jireček a moștenit după moartea fie iertatului Miklosich mai multe din cărțile lui. Între ele se află și un exemplar din Mostre de dialectul macedo-român de Vangeliu Petrescu, partea II-a, despre care ne spune Miklosich în Beiträge zur Lautlehre der rum. Dialekte, Lautgruppen (Wien 1883) p. 66. următoarele: „die Herren Bianu und Obedenare hatten din grosse Freundlichkeit, mir ein von ihnen von Anfang bis zu Ende durchcorrigirtes Exemplar der Mostre II. zur Verfügung zu stellen. Möchten sie finden, dass ihre grosse Mühe nicht verschwendet war!“ Acel exemplar a fost înzestrat cu o lungă scrisoare din partea lui Obedenar, care merită a fi reproducă în întregime. Cred că nu supără de loc dacă nu o redau în original, considerând că nu toți cetitorii nostri se vor împăca cu francesă. Țin însă a mulțumi dlui V. Jagić, care a binevoit a mi-o pune la dispoșiție.

Evident că pentru noi după cercetările bogate din urmă asupra dialectului român din Macedonia epistola de față conține puțin nou. Merită însă a fi publicată fiind-că e o notă de mare înșemnatate pentru dezvoltarea dialectologiei române. Are de altfel pe lângă părțile fonetice și altele filologice nu de mai puțină valoare. Abstrag cu totul tot dela moda transcrierii sunetelor, care, mai cu samă la noi, depinde dela indiviși. N'am ajuns nici ași, nu numai noi, ci fonetiști peste tot a pute adapta un sistem

comun de transcrierea sunetelor dintr'o limbă viă. În Germania sistemul fonetic de transcriere se deosebesce de cel din țările latine, tot asemenea și Slavii au diferite note, cari deosebesc obiceiul de obiceiul.

Voința lui Obedenar de a prezenta dialectul român din Macedonia într'o față adevărată e foarte frumoasă. După o comunicație de a dlui Meyer-Lübke, care a vădut un exemplar din Mostre cores și la dl E. Picot din Paris, se pare că Obedenar a lucrat fără pic de oboseală în mai multe părți de-odată. E o viuă datorință a ne aduce aminte cu pietate de lucrarea sa. Pe de altă parte trebuie să adunăm toate petricelele cari s'au desbinat de zidurile dialectologiei române. Avem multe și foarte de preț. Că n'or fi toate după gustul nostru n'are să ne supere de loc mai cu seamă fiind-că sunt din diferite vremi și dezvoltarea studiului limbei noastre e de tot alta după timp și după province.

Spiritul progresiv în dezvoltarea studiului limbei române ne face pe di ce merge nouă surprinderi. În calitate de filologi trebuie să primim totul, să culegem ce-i adevărat și să-l adaptăm folosului general.

Natura epistolei lui Obedenar mă scutesce de diferite observații, cari între împrejurările de față ar pute păre superflue. Eu o presint așa cum am aflat-o. Cine vrea s'o aprețieze o va face și fără s'o laud. Sunt convins că nu fac ceva fără rost când o dau publicității. Scrisoarea e trimisă din Roma de sigur încă la 1882, pe când Obedenar era primul secretar la legația română. Textul în traducerea română e următorul:

„Am făcut numeroase corecțiuni și iată de ce.

Autorul, dl Vangeliiu Petrescu, a fost elevul meu. Eu l'am învățat a ceti și a scrie românește. El și-a cunoscut dialectul, dar' n'a știut nici să cetească nici să-și scrie limba. Tot eu l'am învățat dialectul dunărean.

Dl Vangeliiu Petrescu, vedând că la Dunăre (în România) se pronunță *ieü, ăl mare, ieste, aia*, etc., și că se scrie: *eü, cel mare, este, aceea*, etc., a conchis că și pentru dialectul macedo-român trebuie să se scrie altfel decum se pronunță și a scris *ce, aceea, féce, ședënd, ajunse, de, eü, éste, dîsse, dîcea*, etc., până când în țara lui se pronunță *çi, așea, feșe, ședëndu* sau *ședëndăluș, agiumse, di, ieü, iéste, dîsse, dîșea*, etc.

În vremea când urmă lecțiunile mele și-a scris cele două basme și 25 poesii populare, mărturisesc că nu cunosceam încă de ajuns dialectul macedo-român așa că l-am lăsat să scrie *ce, aceea, cușit-lu*, etc., de altfel însă trebuia să scrie *çi, așea, cășit-lu* sau *cășut-lu*, etc.

Această mică lucrare a fost compusă de către elevul meu în 1880. De atunci am studiat cât se poate de fundamental dialectul macedo-român și ađi, după-ce cartea a fost tipărită, sunt în stare a corege textul și de a scrie *çi* în loc de *ce*, *așea* în loc de *aceeu*, etc.

Deja pentru ultimele pagini ale cărții a lăsat a îndrepta o parte din corecturi.

Dl Vangeliiu Petrescu n'a putut să-și revadă lucrarea, pentru-că acest simpatie tinăr a fost legat de pat prin o boală cronică cât se poate grea

și slăbitoare. Pentru a arăta pe cât se poate de fidel felul de pronunțiere a subdialectului dela Crușova am pus (coregând cartea),

agiumse în loc de *ajunse*

fêçe " " " *fece*

ieș " " " *eș*

iel " " " *el*

ieste " " " *este*

diçe, diçea, dișse în loc de *dice, dicea, disse*

cuscrillî în loc de *cuscrilli* sau *cuscrili*

părintillî, sau părintîllî în loc de *părintîlli* sau *părintîli*

dințillî sau *dințîllî* în loc de *dințîlli* sau *dințîli*

căfiț sau *căfuț* în loc de *cufiț*

cătră în loc de *către*

pulitic " " " *politie*

il " " " *il*

illî " " " *ilî*

Se diçe *di* sau *de*, *ni-vizut* sau *nevăzut*, *nicriscut* sau *ne crescut*. Acesta e motivul că am pus pe ici pe colo *di*, *ni* și în alte locuri am lăsat *de*, *ne*, etc. Cu un cuvânt există amândouă formele, în *e* și în *i*.

Se scie că în macedo-română *l* are în multe cazuri sunetul grupei italiene *gli*, care se întâlnește în acest dialect și în alte limbi romanice, în transcrierea mea se face prin doi *l* urmați de *i*, d. e.: *găllină*, *açellî*. Dl Vangeliu Petrescu n'a indicat adesea cuvintele în cari *l* avea sunetul muiat. Eu folosesc *ll* în legătură cu *i* totdeauna când *l* are sunetul *gli* și așa am scris :

illî în loc de *ilî*

hilliu în loc de *hillu*

lli " " " *li*

casălliei " " " *casălei*

oclli " " " *ocli*

puntelliei " " " *puntelei*

omenîlli " " " *omenîli*

clliamă " " " *cliamă* etc.

Înlocuirea s'a făcut ca lectorul să poată pronunța unde trebuie *l* ca în *gli* italian.

Am spus mai sus că am încercat a facilita pe cât se poate de exact felul de a pronunța. Cu toate aceste am făcut o excepțiune cu pronumele *se*. În adevăr particula *se*, care ajută formarea conjunctivului (să fac) și pronumele *se* (se duce) se pronunță *sz*, va să dică *e* are un sunet obscur, aproape asemenea lui *e* mut din francesă. În poezie *e* dispăre de tot câte odată și nu se aude decât *s*. Dar' ca să se distingă particula *se* de pronumele *se* am pus semnul \smile deasupra particulei și nu deasupra pronumelui. Așa am scris : *cum se clliamă*, cum se chiamă, *vré sè clliamă*, vrea să chieame, etc.

Se scie că a treia persoană din singular a perf. ist. dela prima conjugare se termină în română în *ă* (\mathfrak{Z}) și că accentul tonic e așa-dară asupra silabei finale. Așa d. e. se diçe în dialectul macedonean :

iel alúmtă (ΑΛΣΜΤΞ) iel se luptă
 alumtă (ΑΛΣΜΤΞ̂) se luptă
 află (ΑΦΛΞ) află
 află (ΑΦΛΞ̂) află
 giudică (ΨΙΣΔΙΚΞ) el judecă
 giudică (ΨΙΣΔΙΚΞ̂) judecă

Cum nu se folosește două semne suprapuse ζ sau η și scriind ca de obicei *alumtă*, *află*, *judică* nu se știe dacă „se luptă, el află, el judecă” sau dacă „se luptă, el află, el judecă”, adică e confuzie la mijloc. Cu un cuvânt servindu-se de *ă* presintele se scrie întocmai ca istoricul. Ca să se evite ori-ce confuzie și fiind-că nu se află ușor în ori-ce tipografie un *á* sau un *à* (Ξ̂) mi-am luat refugiu la *ö*. Astfel pentru felul meu de a transcrie româna *ö* are același sunet ca și *ă* (Ξ), numai că întrebunțez pe *ö* când accentul tonic cade pe silaba în care se află acest *ö*. Prin urmare eu scriu în macedo-română *măcă* (ΜΑΚΚΞ) el mănacă, *măcö* (ΜΑΚΚΞ̂) el mănacă;

alumtă (ΑΛΣΜΤΞ) el luptă,

alumtö (ΑΛΣΜΤΞ̂) el luptă;

află (ΑΦΛΞ) el află,

aflö (ΑΦΛΞ̂) el află;

judică (ΨΙΣΔΙΚΞ) el judecă,

judicö (ΨΙΣΔΙΚΞ̂) el judecă.

Tot asemenea scriu *luö* luă; *sculö* sculă; *intribö* întrebă; *föră* fără; *cö* că, *cötră* cătră, etc. Astfel am pus în corecturile ce le-am făcut cu negreală roșie *ö* pentru un Ξ cu accent tonic. Tot asemenea pentru a indica accentul tonic am pus deasupra lui *i* și *u* accentul grav ˘, când accentul tonic cade asupra acestor vocale (ca în italiană). Astfel am scris *aşî*, *muntrî*, *căđî*, etc. (aşă, privi, căđu). În fine mai este un fel de îndreptări ce am făcut. În dialectul dela Dunăre se pronunță *cîndî*, *văzîndî*, *vorbescî*, *vorbescî*, *romînescî*, etc.

În dialectul macedo-român se pronunță *i* și *u* în întregime dacă aceste vocale sunt precedate de două consoane. Așa se rostesc *cîndu*, *multu*, *mulți*, *sburăsescu*, *arumînescu*, *arumînesci* și nu *cîndü*, *multü*, etc. E drept că trebuie adăugat că chiar în macedo-română se pronunță *cîndü*, *multü*, etc. în poezie, dar' nu totdeauna. E o licență poetică. Tipărindu-se cartea la București și fiind corecturile prin corespondență dificile s'a pus la tipar în multe cazuri *ü* în loc de *u*. Asemenea am ras cu cuțitul semnul ˘ deasupra lui *u* și adesea am pus *i* în loc de *ü*.

Atrag atențiunea cu *mî* și *nî* din această se pronunță ca *nî* în spaniolă sau ca *gui* din italiană. Grupa *vh* se pronunță ca *γ* (gamma) a Gre-

cilor de ađi. *Ĉa, ĉe, ĉi, ĉo, ĉu, ĉi, ĉe* se pronunță ca *ĉa, ĉe, ĉi, ĉo, ĉu, ĉi* din dialectul dunărean, adecă *tsa, tse, tsi, tso, tsu, tsı*.

Giă, ge, gi nu se pronunță ca în italiană și ca în dialectul dunărean, ci ca *dză, dze, dzi*; (*margin*e se rostesc în dialectul macedo-român *marđzine*, în vreme-ce în dialectul dunărean se pronunță *margin*e ca în italiană.)

Gio, giu se pronunță cu toate aceste ca în italiană, chiar și în dialectul macedo-român.

Dar' în cuvintele împrumutate din turcă *ge, gi* se pronunță chiar și în dialectul macedo-român ca în italiană. Exemple: *haugì* (hotelier), *gepe* buzunar, *geremađi* pedepse, etc.

Aici avem chiar un mijloc de a recunoaște dacă un cuvânt a fost împrumutat din Turcă. Dacă *ge, gi* din un cuvânt se pronunță ca în italiană e sigur că cuvântul a fost împrumutat din turcă. Dacă *ge, gi* se pronunță *dze, dzi* e sigur că cuvântul e român. *Đa, đe, đi, đo, đu, đi, đe* se pronunță în macedo-română ca *dza, dze, dzi, dzo, dzu, dzi* și nu ca *za, ze, zi, zo, zu, zi* ca în dialectul dunărean.

Am pus un accent grav dreasupra lui *e* final când această vocală are accentul tonic, *aspăriè* (ΑΠΖΡΙÈ)“.

Paris, la începutul lui Aprilie 1903.

BCU Cluj / Central University Library *Iosif Popovici*.

GASTON PARIS †.

(9 Aug. 1839 — 5 Mart. 1903).

Mă prinde un sentiment de frică când încep a scrie acest articol despre G. Paris, care nu de mult s'a mutat dela noi. E peste putința mea de a pute caracterisa întocmai marea activitate a ilustrului savant. G. Paris a fost floarea rasei latine și triumful iubirei de adevăr, care a mărit progresul studiilor de limbi romanice. Și-a început munca foarte de timpuriu sub scutul părintelui său Paulin Paris, care avea deja o mare reputațiune. Părintele și fiul au ținut jumătate de secol catedra de limba și literatura medievală franceză în Collège de France. În vremea din urmă G. Paris a dezvoltat o activitate enormă. Lectiunile lui erau ținute la Ecole des Hautes études și în Collège de France, elevii acestor cursuri erau de obicei străini. În G. Paris am pierdut un om, care din ori-ce punct de vedere era de model. S'a stins savantul, a murit măestrul și romanistica și-a pierdut puternicul reprezentant din timpul din urmă. Străinătatea deplânge pierderea mare, fiind-că G. Paris aparținea lumii întregi științifice. Multe din universitățile de ađi au ca măestri elevi de a lui G. Paris, și în timpul din urmă era un ce de nestimat de a pute fi elevul lui G. Paris. Tineri savanți veniau cu focul în inimă din toate colțurile lumii ca să poată asculta glasul ilustrului măestru.

Era în toamna anului 1901 când am avut fericirea de a pute face cunoștința lui G. Paris. Tot aceea frică care mă cuprinde acum, m'a în-

fiorat și atunci când am pășit pragul casei măestrului. Un bătrîn încăruntit, înalt, cu fața senină și cu ochii țintă la mine 'mi iese înainte. Nu pot nici uita dar nici descrie aceea revelațiune, dacă pot numi astfel momentul în care vădusem pentru primadață pe G. Paris. Sciam că G. Paris e idolul adorat de toți ai noștri, cari caută adevărul, dar nu puteam crede ca puterea lui să-mi lege limba deodată. A fost G. Paris care a deslegat frica mea și așa am început a ne cunoaște. Sperez că nu mi se va lua în nume de rău îndrăsneala mea, că m'amestec și pe mine în acest articol. E imposibil, fiind-că aceea ce am pățit-o eu s'a întemplat și altora. Umblasem mult prin lume, dar nu aflasem încă în așa măsură puterea ce emanează cu toată forța din inima unui măestru, care iubesc adevărul, studiul său și și pe muncitorii de rind.

Lacrămile ce le-am vărsat și eu lângă cele ale altora nu sunt decât nescie stropi de rouă care improspătează memoria ilustrului savant. Acest mic articol al meu nu e decât un ce cât se poate de imperfect. El n'are altă chiemare, decât a face cunoscut și nouă, Românilor, afară de regat, cine a fost G. Paris.

G. Paris s'a născut la 1839. Crescerea și-a început-o sub directa supraveghiere a părintelui său Paulin. Dela el a moștenit nu numai iubirea de adevăr, ci și felul cum trebuie căutat adevărul.

Rar se întemplă ca fiul să continue lucrul început de tatăl său. În cazul nostru, cum spun cei chemați, fiul a întrecut părintele. Lucru cât se poate de natural pe lângă o educațiune ca a lui G. Paris. Din gura părintelui a aușit pentru primadață băiatul despre puterea eroilor din umbra medievală, pe cari mai apoi i-a scos la lumină savantul matur. G. Paris a avut totdeauna respectul cuvenit față de părintele său și i-a apreciat meritele lui pentru aceea ce i-a lăsat ca moștenire. Studiile înalte, și le-a făcut în Franța, dar a fost doi ani și în Germania, unde inima i-a fost răpită de E. Curtius. Re'tors la Paris își câștigă titlurile franceze într'un mod eminent. Deja pe la 1866 a început a suplini pe tatăl său la Collège de France în catedra de limba și literatura medievală francesă, care fusese făcută anume la 1853. Tot în acel an a câștigat cu țesa sa „Histoire poétique de Charle magne“ premiul Gobert, pe care l'a mai câștigat și a doua oară la 1872 cu „La vie de saint Alexis“. Două opere de o valoare neprețuită; prefața de la cea din urmă va rămâne pentru totdeauna model de critică. La incuviințarea ministrului a început tot la 1866 să facă diferite cursuri de filologie în sala Gerson. La 1868 s'a înființat apoi Ecole pratique des Hautes Etudes, unde G. Paris a început a-și desvolta marea și frumoasa activitate lingvistică. Puțin în urmă ajunge și la Collège de France în locul părintelui său. În 1870 la 8 Dec. 'și face lecția de deschidere. Vorbesce cu un foc puternic și o iubire divină despre epopea națională, despre cântecul lui Roland, în mijlocul Parisului împrejmuit de acel inel de fer al armatelor străine. În cursurile ținute la Collège de France se tratau numai obiecte de natură francesă. Romanistica se făcea la Ecole des Hautes Etudes și Dumineca în cabinetul măestrului în mijlocul cărților.

Din conferințele de Duminecă dimineța au eșit mulți oameni de valoare. Aici se punea baza unei lucrări adevărate și-și dezvoltau părerile tinerii însuflețiți. G. Paris aștepta dar și asculta cu plăcere contradicțiile, e firesc că era greu a-l contradice. G. Paris nu era închis în zidul specialității lui, privirile lui aveau orizonturi mult mai largi. Surprinderile lui ce le făcea pe diferite terene erau uimitoare.

La 1876 ajunge membru la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, unde a stat alături de tatăl său în decurs de 5 ani, până la 1881 când bătrânul Paulin a murit. La 1886 e ales la Ecole des Hautes Etudes de president la secțiunea istorică-filologică în locul lui Renier. Imbunătățirile lui au fost apreciate de colegii săi și simțite de elevii școlii, a căror număr creștea regulat. În anul 1895 e denumit administrator la Collège de France, unde pe lângă munca obicinuită a trebuit să învingă multe necasuri față de cei de la putere, cari voiau să subordoneze Collegiul Sorbonei. Collège de France e un fel de universitate liberă, unde există numai știință și nu titluri. E o rămășiță din vremile în cari știința nu cocheta ca și azi cu industria. În multe privințe e încă și azi Collège de France de un idealism neîntrecut. La 1896 G. Paris fu ales de Academia franceză ca membru în locul lui Pasteur. Datele aceste puțin redau în mare evoluția triumfului lui G. Paris. N'am voit să le amintesc pe toate, fiind-că atât timpul cât și spațiul, dar și cunoștința nu-mi permit a o pute face.

Cum a priceput și a lucrat G. Paris pentru desvălirea adevărului ne-o spune singur de nenumărate ori. Dar mai bine și mai frumos își desvolcă punctul său de vedere în magistralul discurs de recepțiune la Academia Franceză în Ianuarie 1897. Dau în traducere o mică parte din acel discurs, nu pentru a-i știrbi însemnătatea ei a vedea ce adevăr și ce frumusețe conține și o părticică singură din el. Între altele a spus G. Paris: „Se spune tinerimii, că trebuie să iubim, să vrem, să credem, să lucrăm, fără a-i spune, sau fără a-i pute spune, care trebuie să fie obiectul iubirii sale, boldul voinei, simbolul credinței, scopul acțiunii sale. Ar trebui înainte de toate, i-aș spune, dacă aș avea credința de a fi înțeles, *a iubi dreptatea, a voi a o cunoaște, a crede în ea, a lucra*, dacă se poate, *pentru desvălirea ei*. Trebuie a scia a o privi în față, și a se jura de a nu o falsifica niciodată, a o scăde ori mări, chiar în vederea unui interes, care ar părea mai înalt decât ea, *căci nu poate să fie ceva mai înalt*, și în momentul când am tradat-o, fie măcar în ascunsul inimei noastre, am făcut o diminuțiune intimă, care, fie cât de mică, se simțesce în curând în toată activitatea morală“. Vorbele aceste vorbesc și fără comentariu. dar arată totodată într'un mod clar felul cum a lucrat G. Paris, care a fost totdeauna fidel credincios evangheliei dreptății. Ca savant mai are, pe lângă dreptate și iubirea de adevăr, încă și o metodă bine definită și puternică în toate părțile ei. A moștenit și de la părintele său, dar a primit și de la străini. Tot ce a putut a dat și altora fără pic de jaluzie și prin faptul acesta s'a dezvoltat acea puternică legătură, care a schimbat raporturile mult-puțin mai târziu dintre măiestru și elevi în prietenie.

Activitatea lui G. Paris e enormă. Titlurile lucrărilor lui, culese de un elev al său, fac 1500, cum se spune. Afară de opurile amintite în trecut a mai publicat o mulțime de altele. A creat 2 reviste, *Revue critique* la 1866 și *Romania* la 1872. Obiectul său de predilecție a fost *Romania*, unde în fie-care volum aflăm multe și nenumărate schinte din genialitatea lui.

A fondat mai apoi în legătură cu alții *Société des anciens textes français*. Vine apoi *Journal des savants*, *Histoire littéraire de la France* și *Collection des documents inédits*, cari toate au să mulțamească foarte multe articole penei neobosite a lui G. Paris. N'am pretenția de a pute înșira toate operele lui G. Paris. Și-atât cât și cum am spus arată marea valoare a lui G. Paris. Toate aceste și au însemnătatea pentru știință. G. Paris are însă de-adreptul și pentru noi Români merite. Nu a făcut, ce e drept, publicațiuni speciale, dar a crescut sub ochii lui doi filologi români de mare valoare. Unul a fost reposatul Lambrior, care a introdus la Români din regat metoda filologică a lui G. Paston. Al doilea e dl Ovid Densușianu, care astăzi singur face filologie serioasă în regat. Se poate fâli cu măestrul ce a avut și munca lui va fi desigur rodnică. Români afară de regat, nefiind expuși influenței franceze, au tras puțin câștig din raporturile amintite mai sus.

Am ținut de datorința noastră, schițând pe scurt, cât se poate, marea, ori mai bine ȃis uriașă activitate a lui G. Paris ca să aducem în semn de grațitudine și noi un mic tribut memoriei marelui savant, caracterului nobil, măestrului iubit, protectorului și amicului studiilor referitoare la limba română.

Paris, la 7 Aprile 1903.

Iosif Popovici.

CÂTEVA PAGINI DIN TRECUTUL COMUNEI SĚLIȘTE.

— Schiță istorică. —

„La câteva ceasuri de Sibiu se află într'o frumoasă câmpie, în vederea munților, bogatul sat SĚliștea, cu desĚvirșire romănesc. E una din cele mai frumoase înfățișări ale vieții poporului nostru dela țară. Case bine ținute, curți imbelșugate de toată bogăția gospodarului bun dela țară, oameni isteți, sprinteni, cari sciu să împace lipsa de sfială înaintea străinului cu buna cuviință cea mai desĚvirșită, porturi frumoase și simple, care îmbracă atât de bine această sănătate mândră și aleasă. Cine vede învrtindu-se, cu toată orinduiala timpurilor înțelepte hora SĚliștenilor, își întăresce credința, că în poporul nostru, acolo, unde e curat de amestecuri și duce o viață mai bună, se află un fel de iscusință în alegerea podoabei, de măsură subțire în mișcări și vorbe, o consciință de aristocrație, care-l deosebesce și-l ridică cu mult mai presus de rasele greoaie și grosolane, ce-l încunjură“*)

Așa descrie un mare învățat român comuna SĚliște și poporul ei, pe care abia în trecut l-a cunoscut. — Iar' mai departe ȃice :

*) N. Iorga: *Sate și preoți*, pag. 118—119.

„Dar' nu numai că Seliște are însușirea să fie un model de sat românesc, astăzi; ea a avut norocul să i-se păstreze mai bine, decât ori-cărei așezări țărănești din Românimea largă, amintirea în slove a trecutului“.

Despre acest trecut vom cerca să înfiripăm conturile unui tablou, ale unei schițe istorice.

I. Începutul Seliștei.

Seliște e poate una din cele mai vechi comune românesci din Ardealul întreg. În privința vîrstii ei însă nu ne putem pronunța cu siguranță. Despre întemeierea ei nu avem nici o scire, ceea-ce de altfel se pare a fi și lucru prea firesc, dacă socotim pe deoparte viața retrasă și traiul de tot nebăgat în samă al Românilor de pe acele vremuri, în cari trebuie să se fi înciripat satul nostru, iar' pe de altă parte dacă ținem samă de ceea-ce ne spun bătrânii despre chipul cum s'ar fi înjghebat acest sat. Așa s'a păstrat în amintirea lor, că în vremurile cele mai vechi satul nostru nu purta numele pe care îl are azi, ci se numia *Colibari* și nici nu i-se putea dice sat, căci consta numai din niște colibi risipite pe coastele dealurilor.

Dar' ce ne spun bătrânii, nu se potrivește numai la satul nostru, ci la toate satele din jur. Începutul tuturor trebuie să se fi făcut din asemena colibi așezate pe dealuri. Așa că vorba din bătrâni, despre începutul comunei Seliște, nu ne poate da un fapt sigur, pe care să putem întemeia povestirea noastră. Pe lângă aceasta nici timpul nu ni-l poate spune, cam când s'a întemeiat această comună. Încă o dovadă despre vechimea ei, despre trecutul îndepărtat, care numără atâtea veacuri, încât și amintirea lor a trebuit să piară din pricina lungimii vremurilor călătoare.

Tot ce am pute sci despre începutul acestui sat, ar sta în legătură cu numele lui și cu deslușirile, ce ni le-am pute câștiga asupra însemnătății acestui nume. Cuvântul Seliște e de origine slavonă și (după Miklosich) însemnează ținut bun de locuit („teritor habitativ“). Între numirile de hotar găsim încă alte multe tot de origine slavonă, cum d. e. Gruiu, Gruiful Prăjii, Tarnița, Mogoradia, Brata Steaza, Copăcel ș. a., dar' și mai multe, cari sunt curat românesci, ca: Intre părauă, Fântâna-Mêrului, Valea-Muerii, Dosul-Corbului, Vêna-Bradului, etc.

Proporția dintre aceste numiri ne îndreptătesce la presupunerea, că acest ținut întreg a trebuit să formeze cândva o proprietate româno-slavă. Și timpul acesta, după-cum se scie, e foarte îndepărtat. Preste o mie de ani încă câteva sute au trecut, de când Românii, retrași în munți dinaintea năprasnicelor potopuri barbare, — după-ce vijelia vremurilor se mai contenise: au început a se lăsa cu încetul la vale și au aflat aci așezați împrejurul dealurilor un soi de oameni pacinici, cu cari s'au putut nărăvi. Aceștia erau Slavii cari au trăit împreună cu Românii destul timp, pentru-ca să poată imprumuta unii dela alții datini, credinți, obiceiuri și limbă. Traiul acesta comun se reoglindesce azi în numirile multor sate, dealuri, văi și munți de prin aceste părți.

Purcedând dară pe temeiul acestor mărturii ale trecutului, putem afirma că satul Seliște a trebuit să existe încă înainte de a fi venit Ungurii ori Sașii prin părțile noastre. În sprijinul acestei afirmații însă vre-o dovadă istorică, vre-o mărturie în scris a trecutului îndepărtat, nu putem produce. Pentru-că cine să fi crestat la răvașul vremii înființarea unui sătuleț ascuns între dealuri, al cărui tainic început de nimenea nu a putut fi băgat în seamă în acele vremuri de cutremur, de nestatornicie și de goană nebună?...

Trecutul întemeiat pe dovezi istorice sigure se întinde numai până la leatul venirii Sașilor în Ardeal. De atunci încoace trăind Seliștenii cu Sașii în necurmată atingere, li-s'a dat de multe ori prilej a brăzda în cartea veacurilor urme mai dăinuitoare despre ființa și viețuirea lor.

Caracterul seu de *sat plăeșesc*, *sat de munte* l-a avut Seliștea dintru început și l-a păstrat până în apropiate timpuri. Fiind comuna așezată chiar la marginea țării, pe timpul primilor regi maghiari, locuitorii ei dimpreună cu cei din satele vecine aveau datorința de a păzi plaiurile și de a împedea năvălirile fără de veste ale vrășmașilor.*) Pentru împlinirea cu isbândă a acestei datorințe se afla în ținutul lor și un castel bine întărit, așezat pe un vârf de deal, purtând numele „*Salgo*“. Că anume pe care deal va fi fost așezat acest castel, nu se scie. Presupuneri sunt două: ori că a fost așezat pe dealul numit și azi *Cetate* (în apropierea Orlatului)**) ori pe dealul *Tarnița* sau *Mogoradia* lângă Seliște. Pentru presupunerea dintâi stăruiesce faptul, că lângă Orlat și azi se ved încă urmele unei cetăți și că în zidul ruinat s'ar fi aflat gravat pe o cărămidă anul 444, deci să fi existând castelul încă de pe aceea vreme (?). Pe dealul Mogoradie încă s'ar fi văzut mai înainte urme de zid, cari însă astăzi sunt astupate. Ori pe care deal ar fi fost așezat acest castel, atâta e sigur, că pentru apărarea lui au fost puși voinicii din Seliște (Villa Magna), Galeș (Villa Galli), Tilișca (Tuscania), Cacova (Villa Caucri), Sibiel (Sibirium) și Vale (Vallia), adică *Mărginenii*. Și în schimbul îndeplinirii acestui serviciu militar Mărginenii erau scutiți de alte dăanii și greutăți, aveau slobode pădurile și munții pentru pascerea turmelor și puteau trăi neîmbulziți și nestrîmorați de alții.

Însă după-ce regele Géza II (1141—1161) așezase pe Sași în Ardeal, acestia au cuprins la început numai ținuturile dela câmp, mai puțin locuite, iar apoi rënd pe rënd s'au întins tot mai mult până pe sub dealurile Românilor și ajungând cu ei în nemijlocită apropiere, le-au făcut de multe-ori supărare prin silința de a-și extinde dreptul lor de stăpânire și asupra dealurilor, pe unde se simțiau Românii mai înainte la largul lor fără a fi tulburați de amestecul cuiva în trebile lor private, ei trăind, după-cum s'au pomenit din moși-strămoși, după *obiceiul pământului*.

*) „ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus“, într'o diplomă a lui Carol Robert dela anul 1322 vezi: Pușcariu János: Emlékirat, melylyel a Királyföldhöz tartozó Szelistye és Talmács fiókszékekbeli községek közjogi viszonyaiknak rendezését kérelmezik. Buda 1861. p. 9.

***) De aci s'ar deriva și numirea veche a Orlatului: *Váralya*.

De aci înainte istoria Seliștei, în întreagă curgerea celor 7 veacuri petrecute împreună cu Sașii, o formează ne mai isprăvitele pricini, certuri și hărțueli între Sașii asupritori, cari prin dijmui și alte poveri se sileau să-i imbrâncească de tot pe Selișteni și să-i aducă la starea de iobăgie — și între Mărginenii (păzitori ai plaiurilor) plăieși, cari pe lângă toate greutățile intimpinate și-au știut apăsura drepturile. de cari se bucuraseră pe când era pământul lor o posesie regală. Aceste hărțueli une-ori se mai conteneau prin câte o învoială legată și întărită de ambele părți certărețe, alte-ori însă neînțelegerile se înăspriau în așa măsură, încât numai cu vărsări de sânge și omoruri se puteau isprăvi, după-cum vom vedea îndată.

2. Seliștea după venirea Sașilor.

Prima amintire documentală a ținutului Seliștei, adică a castelului Salgo, a cărui posesiune o forma acest ținut, se face pe la anul 1265, când regele Bela IV dăduse lui Corrad de Tălmaci drept de stăpânire asupra castelului Salgo. Iar pe la anul 1322, într'o diplomă a regelui Carol Robert, întâlnim iarăși acest castel dimpreună cu satele aparținătoare lui. Se vede că Sașii, curând după venirea lor aici, se împroprietăriră asupra acestui castel. La suirea pe tron a regelui Carol Robert a fost mare neorinduală în țară și multă împotrivire. Între cei potrivnici încoronării lui Carol Robert era și voevodul Ardealului Ladislau Apor și cu dânsul împreună și Sașii. Dară ei fură biruiți și aduși la supunere. Între acești Sași e amintit unul cu numele Nicolae, ficiorul lui Corrad din Tălmaci, ca posesorul castelului Salgo. Prin diploma din 1322 însă acest magistru Nicolae înapoiază regelui castelul dimpreună cu alte 9 sate, între cari 5 erau românești (villae olaccae).*)

Astfel ajunse ținutul acesta iar în posesiunea regelui. Mai târziu, pe la anul 1365, formându-se ducatul Amlașului, se adăuse acestuia și Seliștea cu satele învecinate, și dacă acesta este ducatul din titlul lui Mircea cel Bătrân (1386—1418), atunci Seliștea a trebuit să fie câtă-va vreme și sub stăpânirea unui Domn Român.***) De aci înainte numirea de Salgo nu se mai întâlnește. Castelul se va fi ruinat cu timpul, după-ce satele din jur au fost încorporate în ducatul Amlașului și dăruite la 1383 episcopului transilvan Goblin, în posesiunea căruia însă n'au putut rămâne mult timp, căci între anii 1386—1418 Mircea cel Bătrân nu numai se întitulează de

*) Diploma reproducă în întregime la *Simon Florent: Csatoalmányok a királyföldi Szelistye és Talmács fiókszékek kérvényéhez Erdélyben.*

**) Dl Hașdău în Ist. crit. a Românilor nu admite lângă Sibiu un ducat al Amnașului, ci îl caută în Bănatul Timișan. Părerea dlui Iorga e, că „Un ducat deosebit al Amnașului nu există, ci el se adăuse numai în urmă la al Făgărașului, creat în 1365 după un model frances din 1360“ (N. R. R. V. N 48. pg. 60, adnot. 3), iar' dl Onciu în studiul seu: *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui* (Conv. lit. XXXVI. Nr. 8) stabilește existența acestui ducat ca feud unguresc în posesia domnilor români, și susține că *Villae Olachales*: Cacova, Sibiel, Valea, Seliște și Galeș au fost unite cu Țara românească încă de pe timpul interregnumului în Ungaria, imediat după stingerea dinastiei Arpașilor, și erau deci sub stăpânire românească chiar și atunci când ducatul Amlaș lipsia din titlul Domnilor Munteni.

duce al Făgăraşului şi al Amlaşului, ci e posesorul faptic al acestor 2 ducate. Cât timp va fi stat ducatul Amlaşului sub stăpânire română, nu e sigur. Titlul de duce al Amlaşului se menţine — după-cum arată d-nul Onciu — şi după pierderea acestui feud unguresc, mai des până în domnia lui Mateiu Basarab, apoi mai rar până sub Constantin Brâncoveanu. Dară în tulburările lăuntrice iscate în Muntenia între urmaşii lui Mircea cel Bătrân probabil se va fi desfăcut raportul de atârnare faţă de Domnia Români; de aceea vedem mai târziu pe Vlad Ţepeş năvălind în Ardeal, când cu revrătirea boerului seu Albu cel Mare, şi pustiind ţara Bârsei, Amlaşul şi Făgăraşul. Pe la 1460 însă ținuturile acestea sunt iarăşi în posesiunea regelui unguresc Matia, care dispune păstrarea în bună rânduială şi întărirea lor ca a unor ținuturi potrivite pentru apărare. Iar' la 1485 ținutul Amlaşului îl alătură către teritoriul universităţii săsesci tot din pricina apărării.

Astfel ajunge şi Seliştea cu satele româneşti din jurul ei, ca să facă parte întregitoare din aşanumitele *septe județe* ale universităţii săsesci, dar' locuitorii acestor sate şi-au păstrat totuşi încăt-va neatârarea; aveau pe teritoriile lor tot aceleaşi drepturi ca şi până aci, iar în organizaţia lor comunală a rămas tot obiceiul cel vechiu.

Se vede însă, că pascându-şi turmele lor, vor mai fi trecut une-ori şi în hotarul Saşilor. Astfel de încălcări de hotar se vor fi făcut des din amândouă părţile. Din anul 1383 datează o legătuire făcută între Români şi Saşi la Cristian, şi constătătoare din 6 puncte, în cari se deobligă, că vor trăi în pace unii cu alţii (*pacis propter comunitatem amicabiliter et perpetuam pacem habituros*). De aceea Românii nu vor mai trece cu vitele lor la păşune pe hotarul Saşilor, decât cu învoiala acestora (*assumserunt illi Valachi, quod nunquam pascerent pecora nec pecudes in territorio Theutonicorum, nisi liberrima licentia et admissione Theutonicorum, in quorum territoriis pascerent*), vor purta toată paza şi îngrijirea munţilor (*tertius articulus est iste: quod assumserunt ipsi Valachi custodiam servandam in omnibus alpis ab Palmacs usque ad magnam villam valachicalem*), pe om făcător de rele în casa lor nu vor primi, iar' cel ce va da vre-unui om rău găzduire, să fie ars cu el dimpreună (şi tales nocivos hospitaverint, cum ipsis sint comburendi) şi în fine Românii nu vor purta arme (*arc*) cu ei, decât în cas de neapărată lipsă.*)

Dar' pe lângă toate aceste invoeli pricinile pentru încălcare de hotar şi-au făcut calea lor mai departe. Ce era mai greu în purtarea acestor pricini, a fost, că Românii tot la Saşi trebuiau să-şi înainteze jalbele, cari înşişi erau şi judecători şi impričinaţi. De aceea nu e de mirat, dacă Selištenii, din câte procese au purtat pentru părţi de hotar, pe toate le-au pierdut, deşi une-ori cu multă hotărare le-au purtat până la cele mai înalte instanţii.

*) Sextus articulus est iste: quod assumserunt Valachi, quod eorum nullus arcum regere vel portare audeat nisi necessitas et utilitas requireret; qui cumque arcum portaret ultra hoc, talis in rebus et corpore sit puniendus. Prezenţi dintre Români: Fladmir, Sebucha (Bueur, Buca?) Petril etc., iar din partea Saşilor: Theodir Iuba, Cristian Pfaff et filius suus Radul (?) Acta sunt în insula Cristiana etc. Anno Dom. 1383. (Simon Fl. Csátolmányok pg. 13).

Astfel deja la 1570, când Sașii din Cristian se ridică cu proces asupra lor și pun bresdele pe unde le vine lor la socoteală, Seliștenii apelează la judecătoria din Sibiiu în potriva acestei păgubiri, mai pe urmă nemulțamiți cu hotărîrea acesteia duc pără până la curie.*)

Raportul dintre Români și Sași se regulează pentru mult timp printr'un contract încheiat la anul 1585 între magistratul din Sibiiu reprezentat prin Emericus Bidner și Blasius Weiss și între satele românesci reprezentate prin juđii și jurații lor comunali.**)

Prin contractul acesta se statorcesc, ca comunele din scaunul Seliștei să plătească în fie-care an la Crăciun 100 fl. pentru pășunatul oilor, iar' 12 fl. pentru porci. Judele din comună, dacă se amestecă în vre-o pără, va fi pedepsit cu o marcă de argint, căci toate pricinile trebuiesc duse înaintea celor 2 județi aleși de scaun — afară de pârele mai mici, la cari pedeapsa nu se urcă preste 1 fl.; nimenea să nu prindă pesci din *Părăul Domnilor*, iar' cel-ce se mută din comună, n'are drept să-'și vîndă nimic, ci toate rămân în sama judecătoriei; în sfârșit, când vin domnii județi în vre-un sat, judele e dator să se îngrijască de găzduirea lui și să-i ducă un car de lemne pentru foc. Aceste sunt dispozițiile privitoare la afacerile comunale administrative, iar' încoolo, în trebile lor private au voie să se țină tot de obiceiurile lor cele vechi (p. 5. „Was ausserhalb dem Stuhle ist, mögen sie ihre alte Gewohnheit halten“). [Cf. Beleuchtung der dem hohen Abgeordnetenhaus in Pest überreichten *Denkschrift* der angeblich zum Königsboden gehörigen Gemeinden der sogenannten Filialstühle Szelistye und Talmatsch wegen Regelung ihrer staatsrechtlichen Verhältnisse von *Wilhelm Bruckner*, Advocaten in Hermannstadt 1869. p. 55.]

Prin acestea Sașii recunosc libertatea Românilor de a trăi după obiceiurile lor, de a fi neatârători în treburile lor private; dar în schimb și Românii se invoesc la plătirea unei taxe anuale de 112 fl., despre care până aci nu era pomeneală, dar' pe care Sașii se simțeau în drept s'o ceară. Căci la vre-o 60 de ani după venirea lor în părțile noastre printr'o lege crăiască (diploma Andreanum din 1224) li s'a fost dat dreptul, ca pădurile, câmpul și apele să le folosească împreună cu Românii, de-avalma.

*) În procesul acesta satele rom. au fost apărute de Mathias Atzal din Székely-Vársárhely, iar' reprezentanți au fost jurații comunali (*iurati cives*): Coman Comșa, primar din Seliște, Oprea Oprian din Vale, George Buner (Cacova), Dragomir Zarone (Sibiel), și Burger Moga, apoi încă și alți *oameni bătrâni și cumiși* (circumspecti ac providi) ca Dumitru Kriste senior, Stan Roman etc., veđi: Pușcariu op. cit. pg. 16.

***) Auszug aus dem Szelistyer Stuhl-Protocoll vom 1-ten Octob. 1585 bis 16-ten April 1709 geführt: In Beiwesen ist gewesen Sude von Szelistye Petru Blotz Bürger 1. Bib Cristill 2. Iohannes Sons 3. Bukur Durde 4. Dann Lacza, Sude de Kakova Pants Popa sein Bürger Opris Barezan, Joannes Sandor Sude de Sibiel, Volso Szorotschin sein Bürger, Stan Bunter, Sude de Valle Petru Durde, Sude de Tiliska, Stan Miklos sein Bürger, Don Kosse Sude de Galles. Dobrattya Zabruell. Die obgemeldete Amtleute haben alle in diese nachfolgende Stück consertirt — urmează apoi punctele invoielii — Simon Fl. Csátolmányok pg. 18. 5.

Dară fiind-că Saşii dela început s'au ocupat mai mult cu economia de câmp, n'au avut așa mare lipsă de pășunea de pe dealuri și așa s'a în-têmplat de au rămas dealurile tot numai ale Românilor, plătind ei Saşilor taxa amintită ca un fel de despăgubire.

Aceasta a rămas basa relațiilor dintre magistratul săsesc și dintre locuitorii scaunului Seliștei de pe la 1585 până pe la începutul veacului al optspredecelea. Dar' în decursul acestor o sută și mai bine de ani Saşii mereu se sileau să-i aducă pe Selișteni cu totul sub jurisdicțiunea lor. Așa pe cei 2 județi ai scaunului, pe cari la început numai Românii aveau dreptul a-i alege, dela un timp incoace a început a-i denumi magistratul din Sibiu, perdându-și astfel Românii pe nesimțite dreptul lor de alegere. Se sileau apoi ca prin lege să-și asigure drepturile lor asupra scaunului, dar' din partea legiuitorilor țerii Saşii au fost respinși cu rugările lor în mai multe rânduri. Așa la anul 1693 împăratul Leopold poruncese, ca „scaunul Seliștei să nu se silească la mai multă slujbă fără plată, decât numai cât se cuvine. Așisderea jurisdicțiunea sau judecătoria să fie tot la tisturile varmeghiei, cum a fost și mai înainte.“ *)

Slujba cuvenită stătea într'atăta, că 100 de inși trebuiau să lucre în băile de sare dela Ocna și să țină 2 caré cu câte 4 boi la capitlul din Belgrad. Incolo, dacă își plăteau în regulă darea împărătească, în sensul legii ar fi fost să fie scutiți de alte dijme și poveri, afară de cei 112 zloți, pe cari îi plăteau anual pentru pășunat.

3. Răscoala din 1774.

Încă și de mai 'nainte, dar' mai ales de pe la anul 1704 Saşii au început a stărui cu tot dinadinsul, ca să-i aducă pe Selișteni în raport de hotărîtă atârnnare, de supunere iobăgească față de dênșii. Înainte de toate se sileau să stângenească puterea și autoritatea juđilor și juraților comunali și a vătafilor și să-i facă pe acestia cu totul atârnnători ca pe niște slujbași ai lor. Pe lângă aceasta din an în an măriau dările și altele noué nascociau. La 1585 plăteau numai 100 fl. pentru pășunatul oilor, iar' acum deosebit de aceasta li-se mai cerea după oi o altă danie numită: *cășărit*, adecă fiecare târlă trebuia să dea dăciuiala din caș, apoi li-se mai lua după miei o altă dare, care până la anul 1754 s'a urcat de-asemenea la suma de 100—120 fl. Din grâu, orz și ovés, din vin, din stupi, în sfârșit din tot avutul lor li-se lua dijma; nimic nu scăpa nedijmuit. Și de unde pe la 1722 aceste dijme le puteau răscompăra cu 90 fl., pe la 1750 suma lor se urca la 650 fl. Afară de aceasta li-s'a luat și dreptul de crășmărit, care până ací îl putea câștiga ori-ce om din comună pe lângă o taxă neînsemnată, plătită în alodiul comunal. Dela 1754 începând însă numai 3 luni în an (după Sân-Mihaiu) avea comuna slobozenia crășmăritului. De aceea se plâng Seliștenii la 1771, că „înainte de 1754 oamenii erau slobozi să facă rachiu

*) in sede vero Szelistye maneat iurisdicctio comitatus officialium iuxta usum haecenus observari solitum: Pușcariu, Emlékirat pg. 27.; traducerea rom. făcută de dascălul din Seliște N. Grecu, păstrată în copie la învățătorul pens. D. Chirca.

cu căldarea și-l bea ori îl vindea fără a plăti vre-o taxă, dar' după aceea Sașii le luau câte 2 fl. și 20 cr. de căldare pe lângă taxa împărătească de 1 fl.*) — Atâta însă nu era de ajuns, trebuiau încă „să cosască, să adune, să secere, să imblătească, să are și la alte lucruri, la toate tot întins îi mânau domnii dela Sibiiu***) și îi sileau la tot felul de lucru pe la domnii din magistrat ca pe iobagi fără nici o plată, la care ei cu voia, fără voie trebuiau să lucre, că n'aveau încătore. Așa rind pe rind i-au despoiat Sașii pe Selișteni de toate drepturile și libertățile lor și i-ar fi iobăgit de bună samă. Noroc însă, că Seliștenii s'au sciut purta bărbătesce opunând rezistența cuvenită unor astfel de porniri vrășmașe.

La început pe calea legii au încercat să infrâne pofta de stăpânire și asupra a Sașilor și *pentru dobândirea perdutei lor slobodeni* — după-cum înșiși dic într'o rugare înaintată către împărăție la anul 1776 — în toate părțile au alergat, totuși fără de nici un folos, pentru-că *dreaptă hotărâre* cum puteau ei nădăjdui, când judecătorii lor erau Sași?

Rugările lor în cele mai multe casuri rămăneau nebagate în samă ori erau de-adreptul respinse și tot cei asuprași căpătău dojană. Astfel la 1764, după-ce înaintară la guvern o jalbă în contra Sașilor, le vine următorul răspuns aspru și amenințator: „Voi v'ați făgăduit, că veți plăti și totuși cu viclesug v'ați îndărătnicit și n'ați vrut să plătiți . . . iar' dacă nici după această dojană nu vă veți supune și nu-ți da cele ce sunteți datori, *nu va lipsi crăiescul gubernium a trimite cătânime pe voi, care să vă facă cu sila ascultători și să vă supună la jugul, care voi vreți al scutura din grumazii voștrii***)* . . .

Și nu mai trecură decât abia 10 ani, până când această promisiune solemnă ajunsese fapt implinit. Căci după-ce vedură Seliștenii, că plânsorile lor nu află ascultare, că zadarnic bat toaca la urechea surdului, au recurs la alt mijloc. Ce să mai bată cele uși domnesci, cari rămăneau vecinic închise în fața lor? Oare nu li-se părea cu mult mai scurtă calea dreptății, dacă vor cerca să-și facă singuri dreptate? Și încercară.

Dela o vreme s'au hotărât să nu mai plătească nici o taxă și nici o dijmă Sașilor, cari de aci înainte puteau tot cere și încărcă la aruncuri, pe cari nimeni n'avea de gând să le mai dee. Stăruiți-au Sașii în chip și fel să încasseze aceste aruncuri, dar de geaba. Numai dela aceia mai puteau scoate câte o taxă, pe cari îi prindeau prin Sibiiu și îi aruncau în temniță ținându-i acolo până se obligau a plăti. Astfel au pățit între alții și: Oprea Criștiu și Oprea Mosora, cari cu foame au fost chinuiți pentru împotrivirea lor.

După-ce la 1773 Seliștenii de nou se împotriviră și cereau cu stăruință ștergerea dijmelor, magistratul sibiian a hotărât trimiterea unei comisii,

*) Vălătașul făcut la 1771 de o comisie dela tabla regească (Danil Arank, Ion Șandor ș. a. s'au ascultat 231 martori). Trad. rom. la D. Chirca vre-o 7 coale scrise. De acolo sunt împrumutate și citațiile următoare relative la acest capitol.

**) Nunc autem domini Cibinienses illorum calcare, cumulare, merere tritulare, arare ad quecumque privata sua continue compellunt illos. — Din conscripția dela 1722 la Bruckner: Beleuchtung p. 80.

***) D. Chirca (coala XIII).

care însoțită de o companie de cătane inarmate (sub conducerea căpitanului Kőkös) a și sosit la Seliște în 7 Iulie 1774, chiar înainte de Sân-Petru, venind aci cu gândul, să-i silească pe Selișteni prin puterea armelor la plătirea restanțelor și la încheierea unui contract pe placul lor. Ci-că venind cu aceste cătane și un medic, un om, care bolea de multă vreme, s'a dus la el și l'a rugat să-i sloboadă sânge, ca să se tămăduiască, iar medicul i-a răspuns: Las', că ve slobođim noi mâne sânge la toți... Comisarul Mihail Glantz, după-ce a sosit în Seliște, s'a dus de-adreptul la casa judeului, care era pe atunci *Aleman Nan* (după muere: *Borcea*); a chemat aci pe bătrânii satului și a voit să'i înduplece la subscrierea unui contract, prin care ei în numele scaunului întreg să se invoiască, ca să dee pe an 2 zloți de familie, să lase Sașilor dreptul de crășmărit și să plătească taxe pentru stăpânirea munților. Dar', neinvoindu-se bătrânii la aceasta, s'au conchemat pe ăiua de Sân-Petru la Seliște toți fruntașii comunelor din scaun, ca sfătuindu-se împreună să poată ajunge la o invoială. Venind acestia au aflat casa judeului și toată strada, în care se găsia acea casă, străjuită de o mulțime de cătane și au oblicit îndată, că nu-i lucru bun. Comisarul a chemat în casă pe vre-o 20 dintre cei mai fruntași, iar' mulțimea poporului rămânând pe stradă s'a imbulzit în jurul căsii lui Aleman Nan și a zătonit amândouă stradele, căci Aleman Nan-Borcea sta cu casa chiar la colțul răspântiei în strada Vale. După o scurtă sfătuire reprezentanții scaunului au ales pe Oprea Găvozdea, judele din Tilișca, om cu ager graiu, ca să poarte cuvântul și să spună comisiei toate păsurile și vrerile lor. Oprea Găvozdea a declarat în numele scaunului, că ceea-ce așteaptă Sașii, ei nici decum nu sunt invoiți a da, ci pretind, ca ei să rămână tot plăieși, cum au fost mai 'nainte, să aibă iară drept să-și aleagă județ de scaun; avutul lor să nu li-l mai dijmuească, ci dijmele să le poată de nou răscumpăra în bani, taxă pentru pășunatul munților să nu mai ceară, ci să se mulțamească cu câte un burduf de brânză de fie-care târlă și în sfirșit la nici un fel de slujbă să nu-i pună, că ei nu se invoiesc a mai săvârși alta afară de aceea, cu care sunt datori împărăției (adecă să lucre la Oena și să țină 2 care cu câte 4 boi la Bělgrad).

Comisarii prefăcându-se, că se invoesc la toate acestea, i-au chemat pe cei 20 de inși să iscălească și prin șiretlicuri i-au dus de i-au băgat într'o pivniță amenințându-i, că de nu vor iscălfi așa, după cum poftesc ei, îi vor lega și între baionetele cătanelor îi vor duce la Sibiiu în temniță.

Atunci judeceasa, care se numia *Peanca Borcea*, simțind primejdia a eșit în uliță strigând în gura mare: Săriți, că-i leagă! Câți-va din popor, cari au putut străbate prin șirul cătanelor au și dat năvală asupra ușilor și a porții, iar' poporul a început a lărmi infricoșat. Căpitanul Kőkös ca să-i sparie, a comandat foc, dar' cătanele au pușcat numai în vânt, ca să inspăimânte poporul. Inșă oamenilor nu li-s'a făcut frică, ci tot cu mai mare furie cereau, să-i sloboadă pe cei prinși în cursă. Atunci căpitanul Kőkös cu sabia scoasă a început a-i lovi, ca să-i imprăstie, până când un fecior curagios s'a repeđit la el cu băta sa ciobănească de corn și când

l'a lovit preste mână, i-a căzut sabia la pământ, ruptă în două, iar căpitanul a rămas amețit. Acum încăerarea fu gata. Cătanele au început a pușca în oameni, iar' aceștia cu bețe, cu sburători și cu petri svirleau în cătane așa, că s'au făcut zarvă mare, de au rămas vre-o 10 oameni morți, iar' alții vre-o 10 s'au prăpădit după aceea din pricina rănilor, ce le-au căpătat atunci.

Dar' și comisarii sășesci s'au spăriat de această împotrivire inverșunată și au plecat la Sibiiu cu cătane cu tot. Au început apoi a se jelu pe la guvern, că uite cum au pățit și că poporul din Seliște e rău și neascultător, ba pricinaș chiar. Deci ei cer o nouă comisie, care să cerceteze, cum stau lucrurile și pentru ce se împotrivesc acei Selișteni legii și slujbașilor ei. Guvernul a și dispus trimiterea comisiei cerute, care sub conducerea consilierului gubernial Mihail Hutter și a secretarului Iosif Molnár sosese la Seliște în 20 Iulie (1774) însoțită acum însă de 3 companii de cătane și 2 tunuri.

Comisia a pornit îndată cercetarea, dar' n'avea pe cine descoase, căci oamenii fugiră aproape toți din sate pe la colibile lor de prin păduri: comisia a poruncit deci vătavului Oprea Hertia, să adune oamenii și să-i aducă la întrebări. Voiau să afle anume, că dintr'al cui sfat și indemn a pornit poporul răscoala și din ce pricină au fugit judele Aleman Nan, Ioan Bêrzan și alți locuitori dela casele lor? Oamenii pe cări i-au putut prinde și aduce la mărturisire (vălătaș) au spus, că „pricina împotrivirii și a întemplării jalnice, ce s'a întemplat o socotese, că de-acolo se trage, că provisorul scaunului Mihail Glantz a făcut aruncuri și trăsuri mari pe bieții Selișteni, care mai 'nainte nu au fost în obicei — și de acest fel de îngreueri și asupriri necăjiți fiind locuitorii scaunului Seliște, așa a pornit numitul jude Aleman Nan și Ioan Bêrzan a umbla prin țară, ca să scoată drepturile și slobođenia, care o au avut mai 'nainte și anumit au fost la Cluj și la Murêș-Vașarheiu“.

Cercetarea a durat vre-o 10 zile, până când în cele din urmă comisia a isbutit a aduna vre-o 40 oameni, cari de teama cătanelor și pentru-ca să scape odată din acea incurcă „în numele lor și ale obștilor, din care parte au venit s'au legat pe următoarele *pontumuri*: 1. În chip și cu numele de răscumpărarea taxelor vor plăti câte 2 zloți de familie. 2. Dreptul de crășmarit îl vor lăsa Sașilor și dijmele le vor da în oi sau în bani. 3. Vor plăti restanța taxelor (de pe crășme, bucate, stupi ș. a.) care se află în sămădașul spanului și 4. Toate greutățile de obște le vor da și le vor purta după putință“.

Prin aceste 4 puncte Sașii s'au crezut ajunși la ținta lor și comisia a plecat înapoi la Sibiiu, mulțumită că i-a succes a aduce la brazdă pe protivnicii Selișteni. Dar' nu le-a fost succesul deplin. Căci oamenii, mulțimea poporului îndată-ce prinseră de veste, că s'a depărtat miliția, s'au strins iară în satele lor, au început a huidui pe cei, cari din frică au iscălit acel contract păgubitor pentru dênșii, au ales oameni mai tari de duh, cari să umble și să stăruiască pe la locurile mai înalte, ca să se nimicească

acel contract forțat. La 1776 ei dau o rugare către împărăție, ca să se milostivească în grabă a da poruncă Sașilor să mai conținească cu asurările, iar' pe cei închiși în temniță, la Sibiiu, să-i sloboadă acasă. Cu un an mai târziu aleșii scaunului Aleman Nan și Ioan Bêrzan se aflau la capitlul din Bêlgrad protestând solemn în contra procedurii Sașilor și în contra siluirii lor la învoiala din 1774. *)

Rugarea înaintată la împărăție trebuia să treacă prin cancelaria transilvană, unde informațiile se dădeau tot din partea Sașilor; de aceea la 1783 tot în favorul lor se decide, ca raportul dintre scaunul Sêliștei și cele 7 județe să rămână deocamdată tot pe basa contractului din 1774 până la o altă regulație nouă. Împăratul Iosif II. cetesce jalba Sêliștenilor, precum și hotărîrea cancelariei și se pronunță astfel: „Eu întăresc deocamdată opinia cancelariei, însă cancelaria să nu se îndestulească numai cu vorbe goale, după-cum a fost sistemul sâsesc până acum, ci să se silească, să facă odată acea regulație“.

Atunci se începe cercetarea din partea fiscal-directorului, care în relația sa dela 1788 spune guvernului, că „spre dovedirea dreptului seu la scaunul Sêliștei, a dat magistratul Sibiiului 2 donații ale craiului Mateaș, dar' cu aceste cărți, întru care despre scaunul Sêliștei nici o slovă pomenire nu se face, chiar nimica nu poate dovedi să aibă vre-un drept la scaunul Sêliștei, nici se vede în acest proces altă dovadă pe partea magistratului, decât *usus*, adecă cum-că mai de multă vreme s'au pus în cărcă lor Sașii fără de nici un drept și i-au supus... așadară la scaunul Sêliștei nici umbră a cărui-va drept al Sașilor nu se vede, din care să se poată dovedi ei proprietății“.

Cu toate că și înainte și după aceasta încă multe alte cercetări scoaseră la iveală adevărul, care era pe partea Sêliștenilor, starea de nesigurantă și de nelinisce se menținū mai departe, încă multă vreme.

Sêliștenii nu voiau nici decum să se supună și să recunoască de obligator pentru dênșii contractul din 1774. La anul 1793 pregătesce baronul Bruckenthal, care ajunsese la multă vață și putere, un nou plan pentru regularea daraverilor din scaunul Sêliștei. În „*planumul*, — după care vine de a se rindui domeniul scaunului Sêliștei, carele în marele principat al Ardealului îl stăpânesc șapte județele a nații sâsesci cu iuș sau drept nemeșesc“ — lucrat de baronul Bruckenthal, 24 de paragrafi cuprind propunerile acestuia asupra regulării scaunului Sêliștei, pe care nu numai că îl consideră drept un domeniu, o moșie sâsească, — pe care ei ar putea-o arênda după plac, — dar pretinde totodată ca locuitorii de nou să fie siliți la supunere: cu ajutor ostășesc să se vestească din sat în sat porunca de supunere și să scoată dela oameni restanțele, a căror sumă dela 1774—1793 nu s'a urcat la mai puțin, decât 100,877 fl.

*) ...huius modi obligationi qualitercumque demum contractae *solemniter* contradicunt et reclamant et eas tamquam *vi et metu extorsas* revocant — Capitulum Cathedralis Ecclesiae Albae — Anno 1777.) ad Pușcariu. Emlékirat p. 38).

Planul fû înaintat crăiescului guvern spre aprobare, dar' acesta nu l-a aprobat, ci luându-l simplu spre sciință, a hotărît la 1799, ca „Seliștenii până la așeșarea urbariului în tot prințipatul Ardealului, în starea, în care se află acuma, nesmintiți să rămână și așa, dacă se vor lăsa în starea cea de mai nainte, nu se vor cere și pofti dela dênșii mai multe slujbe și dăjdii, va înceta nesupunerea și — precum se pretinde despre dênșii — aplecarea spre revoluție sau răscoală cu atât mai anumit se va cionta și potolî de tot, cu cât mai tare vor priveghia și vor împedeca tisturile cele mari, să nu se asupriască acei locuitori, s'au să-i batjocurească arêndașii și fără modru și fără seamă să-i apese“. Dar' soartea Seliștenilor nici după această hotărîre nu s'a schimbat în mai bine, ci din potrivă, căci după anul 1800 Sașii începură a-i cârmui pe Selișteni conform punctelor din planul lui Bruckenthal, punându-i sub jurisdicțiunea unui inspector săsesc. Ne-mulțumirea locuitorilor a provocat în mai multe rënduri tulburări; în deosebi pentru recâștigarea dreptului de crăsmărit stăruiau mult oamenii.

Și ca să-i facă pe Sași să nu aibă nici o hasnă din acel drept, se împotriviua pe toate căile, nimenea nu lua beutură dela ei și nimenea nu voia să le închirieze casa ori vre-o pivniță pentru ținerea beuturilor așa, că numai într'o baracă de scânduri s'au putut aciuiia Sașii cu crășma lor. Dar' și pe aceasta le-a stricat-o Seliștenii într'o Duminecă. Pentru pază și controlă Sașii au fost rënduit în Seliște, pe lângă arêndaș, 7 panduri. Cu unul dintre aceștia i-s'a iscat pricină lui Petru Hertia, pe care l'au și omorit pandurii în tirg. Oamenii erau chiar în biserică la sfînta slujbă. Atunci sora lui Petru Hertia, Stanca, a fugit spăimântată în biserică și a strigat cătră fratele seu Dumitru: „Tu stai în biserică, iar pe frate-tău Petru îl omoară Sașii în tirg“. Aușind acestea îndată a eșit tot poporul, bărbații cu bătele lor de corn au tăbărit asupra pandurilor și pe 4 din ei i-au omorit, iar 3 au scăpat cu fuga; baraca cea din scânduri au mistuit-o flacăările.

Și de atunci pricinele nu s'au mai isprăvit. Trimișii scaunului n'au mai încetat de pe drumuri, umblând „după dobîndirea perdutei lor slobodeni“. Intre acești trimiși Oprea Milea și Petru Zeic au fost în 1824 la Viena la împăratu, în 1837 la Cluj și în mai multe rînduri pe la M.-Oșorheiu și pe la Bělgrad. Pornindu-se apoi la anul 1841 proces pe calea legii, acesta a durat până la 1874, când s'au înaintat plânsorile de nou la dieta țerii dimpreună cu toate actele, după-ce în 1861 s'a fost dat deja o jalbă în numele întregului scaun, jalbă cuprinsă într'o broșură redactată unghuresce de dl Ioan cav. de Pușcariu fost pe atunci deputat dietal. La 1874 documentele s'au predat societății istorice maghiare spre deliberare și aceasta prin membrul seu Balássy Ferencz*) s'a pronunțat, că pretensiunile Sașilor nu sunt întemeiate și deci scaunul Seliștei nu poate rămâne sub jurisdicțiunea lor. La anul 1876, când cele 7 județe săsesci se desființară, Seliștea

*) Darea de seamă a lui Ballásy F. despre chestiunea aceasta — se află tipărită în „Századok“ din 1872 cu titlu: *Szelistye várának jogtörténelmi nyomozása.*

devine pretură și de-atunci până ați 3 bărbați aleși au funcționat ca pretori în acest cerc (constatător din 11 comune curat românesce, pe când scaunul Seliștei avea numai 6 com.), dezvoltând o activitate bogată pentru binele și înaintarea poporului.

4. Starea religioasă-bisericească.

Pe când în cele comunale Seliștenii au fost în continuă frământare, în lucrurile atingătoare de credință, de biserică a domnit între ei pace și liniște, fiindu-le chiar și prin invoiala dela 1585 (constitutio gremialis Sedis Szelistye) garantată libertatea de a trăi după obiceiurile lor străvechi.

Liniștea și buna înțelegere dintre credincioși s'a tulburat însă încât-va în vremurile de după unire. Când s'a ținut în toamna anului 1700 sinodul dela Alba-Iulia, în care s'a hotărit trecerea la unire, a fost de față și protopopul din Seliște, dându-și și el invoirea la acel act. În manifestul de unire e iscălit și *protopopul Sava din Seliște* cu 15 preoți*). La 1701, când iarăși se ține un sobor al uniților în care „toți protopopii țării Ardealului“ se declară pentru Atanasie, vedem un nou protopop al Seliștei declarând și el, că „Eu protopop Toader din Seliște țin una cu Vlădica“.**) Protopopii așa vor fi hotărit, dară poporul numai cu greu s'a lăsat convertit. După multe intimidări s'au hotărit unii să treacă, apoi alții și alții, până ce au trecut cu întreagă biserică ce o aveau pe atunci. Asta însă după-cum spun bătrânii s'a întâmplat numai de frică, fiind-că se adusesse tunuri din Sibiiu, pe cari le aședară pe un deal de-asupra satului și înspăimântară poporul, că de nu vor trece cu toții, îi bubue.

Credincioși legii răsăritene însă tot au mai rămas destui și după perderea bisericii lor. Dovadă, că mulți au trebuit să rămână, e și faptul, că pe la 1740—50 au deja altă biserică pentru trebuințele lor ortodoxe, iar' la 1787, când cu visitația episcopului Ghedeon Nichitici, se aflau de nou în Seliște 6 preoți neuniți și anume: Prot. *Moise Moga*, Popa Ioan Popovici cel bătrân, Popa Ioan Popovici cel tinăr, Popa Sava Popovici, Popa Aleman Popovici și Popa Stefan Marcu.***) Așa credincioșii s'au desbinat și între frați s'a furișat ură și dușmănie. Se feriau unii de alții, de credeai că nu-i lucru bun, iar' preoții se sileau a-și înmulți numărul credincioșilor defăimând unii legea celorlalți. Fel de fel de mirozenii sciau iscodi. Și până ați se mai află în popor babe, cari cred, că cel-ce sărută mâna unui preot unit, aceluia după moarte nu-i putrezesc buzele, că copilul moșit de moașă unită nu poate ajunge zile bune și încă multe altele.

Unirea a putut afla însă numai pentru scurt timp teren prielnic în cercul Seliștei. căci la 1742 trimițând metropolitul sârbesc Arsenie Ioanovici pe călugărul Visarion în Bănat și Ardeal pentru apărarea dreptei credinți, acesta sosi în primăvara anului 1744 în Ardeal și înainte de Rosalii veni la Seliște.

*) *Dr. G. Popovici: Uniunea Românilor* p. 127.

**) *N. Iorga: Studii și Documente IV.* p. 71.

***) Cf. *Dr. Ilarion Pușcariu: Documente pentru limbă și istorie I.*, p. 87.

De Domnul D-șeu fiind îndreptat
 Că acolo om uniat nu s'a aflat
 Ci singuri prostatici Români
 Și cu prostime buni creștini
 Ci numai Români ca aurul curați
 Ortodoxi răsăriteni adevărați —
 În Seliște vr'o 3 zile el a ședut
 A cuvântat și o feștanie a făcut
 Din apa dela fântâna cea sfântă
 Ce Fântâna Folti e polecrită

(Din „Plângerea Sf. Mănăstiri a Silvașului“.)*)

Că nici un om unit să nu se fi aflat, nu e adevărat, dar' e sigur, că după aceea numărul uniților s'a imputinat repede. Isprava lui Visarion a fost neașteptată. Pretutindenea, pe unde a umblat vestind,

Că e trimis de sfînta Provedință
 Să apere ortodoxa credință:

s'a inverșunat poporul în contra unirii. Dar' rezultatul obținut în Seliște, fu momentan. Nu mult după depărtarea lui de aci, veni episcopul unit Inocențiu Clain la Seliște, ca să facă slujbă în ziua de Rosalii. Era însoțit, firesce, de teologul Balogh, pe care vedându-l poporul a început a striga :

„Ce caută acest popă latin în biserica noastră?“ și oamenii n'au voit să intre în biserică la sfînta slujbă **). Episcopul trebui să plece de aci cu inima intristată, iar' cu un an mai târziu împărăteasa Maria Teresia înfruntă guvernul din Sibiu pentru această batjocură întemplată în Seliște tocmai cu Vlădica.

De aci înainte legea răsăriteană începî a-și recăștiga repede sufletele pierdute. Seliștea deveni un fel de centru al pornirilor contra unirii; de aceea i-se și dădu din partea uniților numele de *caput malorum* (capul relelor).***) Pe de altă parte propaganda începută de Visarion și continuată apoi de Popa Ion din Aciliu și de Șofronie, pe de altă parte nemulțumirea credincioșilor cu Vlădica Petru Aron : pricinuiră această schimbare.

La stăruința lui Visarion și a popii Ion din Aciliu, care de asemenea era un mare vrășmaș al unirii, s'a hotărît pe la a. 1748—9 trimiterea unei deputațiuni, care în numele neuniților să ceară dela Impărăteasa libertatea credinții lor strămoșesci și îngrijirea bisericelor avute, dar' scăpate de-amână. Trimiterea acestei deputații e povestită astfel în „Plângerea Sf. Mănăstiri a Silvașului“ :

Atuncea Seliștenii
 Și cei de lângă ei împrejurenii
 Au căutat oameni să găsească
 Treaba lor să le-o îplinească.

Și cu toții s'au sfătuit
 Pe trei oameni au găsit
 Doi preoți evlavioși și un mirean
 Ca deputați din Seliște și scaun.

*) Cronică versificată, scrisă pe la a. 1762 de un călugăr ort. („Telegraful Român“ 1898 — Nr. 27).

***) G. Barițiu „Părți alese“ Vol. I. p. 425.

***) Dr. A. Bunea: Epii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici p. 124.

Preotul Măcenic, Oprea Miclăuș
 Și preotul Ioan din satul Galiș
 Pe acestia trei i-au ales
 Și la Cesaro-Crăiasa i-au trimes.

Crăiasa rugăciunea lor a primit
 Și cu drag li s'a făgăduit
 Cum-că ea silă lor nu le face
 Ci să se odichnească în pace
 Și cu unația nimenea să nu-i silească
 Ci întru a lor pravoslavie să trăească.

Atunci Aron ca un leu răcnind s'a sculat
 Și prin scrisori după ei a alergat
 Și pe câte trei în Viena i-a închis,
 Și acolo viața lor s'a stins.

Neuniților li-se puneau pedeci și din partea guvernului, căci împărăteasa Maria Teresia sprijinea și ea cu tot zelul unirea și dorea răspândirea ei. De aceea deputația din 1749 n'a putut avea nici o isbândă, din contră în Seliște și în alte sate protivnice unirii s'au așezat cătane, ca să oprească poporul de a mai provoca tulburări. Valurile tulburării însă odată pornite, nu se puteau iezi cu una cu două; nu, mai ales fiind-că acele tulburări erau mereu alimentate prin circulare trimise dela metropolitul sârbesc din Carloviț, prin cari se agita poporul. Și între preoții neuniți și între mireni se aflau oameni, cari luptau cu toată înverșunarea împotriva unirii. Așa se amintesc de *papa Vasilie* din Seliște, care noaptea aduna poporul în casa sa și-l ațita împotriva unirii, până-ce la anul 1752 guvernul a poruncit să-l prindă și să-l aresteze ca pe un tulburător al păcii obștești. L-a și prins protopopol unit din Seliște și l-a trimis cu 2 crâsnici la Blaj, dar' el pe drum a scăpat și a fugit. *)

Ceva mai târziu, la 1755 întâlnim pe vătaful Steflea, care împedecă pe preotul unit de a îngropa un mort, intră singur în biserică și luând cădelnița săvârșesce el ca mirean înmormântarea. Pentru aceasta fù prins și aruncat în temniță, de unde peste un an eliberat, indeamnă poporul de nou la împotrivire față de vlădica Petru Paul Aron. **)

Afară de acestia popa Ion din Aciliu tot aici în cercul Seliștei își desvoaltă activitatea sa de recuceritor al ortodoxiei până pe la anul 1758, când de teamă, se nu fie prins și întemnițat, fugi în Rusia. El a conchemat pe ziua de Sânzuene (1758) un sinod al preoților neuniți la Seliște și pentru acest pas al lui îl urmăreau ca pe un făcător de rele. De aceea a trebuit să fugă. ***)

La anul 1761, când împărăteasa trimise în Ardeal pe generalul Nicolau Adolf Buccow anume cu scopul de a spriginii înaintarea unirii și pentru înființarea regimentelor grănițarești, neuniții se adunară la Sibiu și dădură lui Buccow o cerere, în care se plâng pentru câte au ei să sufere din pri-

*) Dr. Aug. Bunea op. cit. pag. 64.

**) Dr. A. Bunea op. cit. pag. 102 și 113.

***) Ibidem pag. 142.

cina legii lor, dar' nădăjduesc, că de aci înainte își vor pute ține legea, căci — ȋic ei — „noi nu ocărim unirea nici o surpăm, ci numai nu o voim, căci nu o înțelegem, ce este. Preoții uniți să o ție în numele lui Dumnezeu, că noi nici-odată n'am știut, că am fi uniți“, cer apoi un vlădică neunit, căci „noi cu dlui Vlădica Petru Aron dela început, de când a venit, n'am fost mulțămiți, nici nu l-am recunoscut, nici de acuma nu ne folosim de densus, nici voim a fi în vre-un chip supt el“, iar' mai departe cer „a se da drumul la acei oameni, pe cari ei tot neamul i-au trimis la Prea milostiva Crăiasă pentru credință și anume: Oprea Miclăuș din Săliște, popa Măcenic din Sibiel, popa Ioan din Galeș, popa Ioan din Sad, căci ei n'au mai multă vină decât toți ceilalți Români din Ardeal, cari i-au înduplecat pe dênșii să meargă pentru credința lor“, să fie scutiți popii de contribuție ca și ai Sașilor, să nu li-se ia bisericile, „că nu le-au făcut preoții uniți ci noi din banii noștri“ și să i-se permită lui Șofronie să umble prin sate și să învețe pe preoții cei neuniți.*)

Toate li-se promit, numai să fie pace. Dintre cei închiși popa Ioan din Sadu s'a și eliberat, iar' ceilalți asemenea se vor libera, dar' după mărturisirea „plângerii sf. Mănăstiri a Silvașului“ nu s'au mai liberat, ci acolo în temnițe li s'a stins viața, de unde numai Oprea Miclăuș a putut scăpa la anul 1756.**)

După acestea soartea neuniților se mai îmbunătăți. Impărăteasa Maria Teresia le dă episcop neunit pe Dionisie Novacovici. Credincioșii încep a-și zidi biserici și a da înainte în cele bisericesci. Săliștenii încă sub domnia Mariei Teresia capătă voie și încep se zidească o a doua biserică neunită, biserica cea mare din centrul Săliștii. Singur acest edificiu ar fi în stare să vestească timpurilor viitoare, că divergențele regretabile dintre credincioși au dispărut, că poporul iară s'a făcut una și cu toții umăr la umăr au ridicat credinții un altar, pe care multe veacuri îl vor admira.

5. Starea economică.

Baronul Bruckenthal în planul seu, compus la anul 1795, pentru regularea scaunului Săliște, redă și o descriere amănunțită despre starea locuitorilor, spunând între altele, că „Locuitorii acestor (6) sate sunt Români și măcar-că hotarele lor numai bucate de primăvară rodesc, totuși au folosul acela, că au aer bun și ape bune de beut și au locuri de pășune largi și păduri mari, prin cari sunt în stare de a-și agonisi și hrana vieții și a purta greutatea cele de obște și cunoscut lucru este, că locuitorii din Ardeal, care au acest fel de folosuri sunt mai fericiți și mai avuți, decât alții, care în alte părți ale țării ședând n'au aceste folosuri“. Înșiră apoi foloasele și „beneficiiumurile“, care le au aceste sate: 1. pășuni largi; 2. păduri mari; 3. viile (în cari se face vin mai slab ca cel de mijloc); 4. grădinile (scutite de vânturi); 5. mori de făină, teascuri și piuă; 6. fireze sau mori de scânduri; 7. țiguri; iar' scăderile sau *maleficiiumurile* sunt: 1. hotarul petros și

*) Veđi N. Iorga: *Sate și preoți din Ardeal*, pag. 255 et sequ.

**) Dr. A. Bunea op. cit. p. 135.

năsipos; 2. lipsa de sămănături, fiind-că „n'au loc oblu sau șes fără tot dealuri și văi, din care pricină nici cu gunoitul nu-și pot îndrepta locurile să fie roditoare, pentru aceea nici nu pot rodi atâtea bucate, ca să le ajungă, ci trebuie să și le agonisească cu meșteșuguri și neguțătorie și mai cu samă lucrând în parte pe hotarele altor sate“.

Și din această expunere a foloaselor și scăderilor se poate vedé, că Seliștenii, deja în urma însușirilor firești ale hotarului lor, dintru început au trebuit să se ocupe mai mult cu economia de vite. Aceasta le-a fost, până bine de curénd, principalul izvor de traiu și subsistență. În timpurile mai vechi însă pe lângă acest ram cultivau încă cu destulă stăruință și economia câmpului, cu toate-că hotarul lor nici atunci, precum nici astăzi, nu va fi răsplătit în deajuns sudoarea plugarului strădalnic. Totuși, după cum se poate vedé dintr'o conscripție dela anul 1722 se făceau atunci clăi de grâu și secară 1192, clăi de ovés și orz 330, clăi de cânepă 52. Vite cornute încă țineau mai multe: boi de jug 356, vaci 143, junci și juninci 19. Mai aveau apoi oi și capre 12,739, stupi 66, porci 463; vin 3709 vedre (o bute de 40 vedre se vindea la cules cu 10—12 fl.), care de fân 332, sămănături de toamnă 123¹/₂ gălete. — Mai târziu însă economia câmpului dă înapoi, numărul vitelor cornute scade și în locul lor se înmulțesc oile, pe cari le țin nu numai de prăsilă, ci fac și multă neguțătorie cu ele.

„Vremurile cele bune“, cari trăesc și ađi în amintirea bătrânilor, trebuie se fi fost atunci când Seliștenii stăpâneau 25 de munți, unde, pe lângă o taxă neînsemnată, ce se plătea domnilor dela Sibiiu, își puteau mâna târlașii turmele lor la pășune, puteau îngrășa câte 300 de porci în pădurile cele de fag și lemne de foc aveau berechet, pentru-că pădurile erau ale obștii.*)

Dar și mai târziu, după-ce universitatea săsească le-a luat partea cea mai mare din munți, oierii tot o duceau destul de bine, căci puteau trece cu turmele lor, fără mari greutateți, în munții și pe câmpiile Țării Românești, unde le-a umblat lor foarte bine până prin anii 80.

De atunci încoace s'au stricat treburile și pe acolo. Populația s'a înmulțit, locurile de pășune s'au strimțat. Ađi abia câte-va târle Seliștenesci dacă mai sunt pe hotarele României, iar' dincoace și mai puține.

Cu toate acestea e încă și ađi om cu rostire bună și cu vađă acela, care se scie *oier*. Se ăice, că-i casa totdeauna îndestulată. S'a păstrat ceva din vrednicia oierilor de mai de mult și în proverbul ciobănesc, care ăice:

Sărăcă pălărie
Tu tragi tot a sărăcie
Dar căciula cea buhoasă
Aduce de dulce 'n casă.

*) Conscripția dela 1722: Ligna focatia habent sufficientia, tempore suo 300 Porcos proprios in fagis suis saginare possunt. Habet verum sedes ista Szelistye 25 Montes, in quibus tempore fructificationis fagorum 2000 Porcorum saginare possunt et solent pro unoquoque porco inibi saginatodeni 15 exigere, sed in proventum Dominorum suorum Cibiniensium. Pro pascuis ovium suarum et villis similiter huiarum a dominis suis Cibiniensibus arendant memoratos montes. (Bruckner: Beleuchtung etc. p. 81).

De avut, aveau și atunci greutăți destule. Pe lângă darea împărătească, aveau să mai plătească încă darea celor șapte județe, apoi dijma din toate produsele lor. Până la 1750 dijma o rescumpărau cu câte 60 fl. și banii intrau în casa satului ori într'a bisericii. După aceea au început Sașii a lua dijma în natură și a face abusuri mari cu oamenii, astfel încât suma rescumpărării dijmelor cu vr'o 10 ani mai târziu se urcă la 650 fl. De dare nu erau scutiți, decât 18 pușcași (nobili armaliști, între cari 5 din Seliște, iar' ceilalți din satele vecine) și 20 plăeși (milites limitanei).

Obștea din Seliște era datoare pe la anul 1722 dlui Bulgăr Werder cu 800 fl., pentru a căror camătă îi lucra viile dela Szászsebes. Probabil acestia vor fi fost „bani bulgăresci“ amintiți ca o danie deosebită. Alte slujbe mai aveau la Ocna în baia de sare, unde însă căpăta 60 cr. la și fie-care muncitor; apoi la Bělgrad trebuiau încă se țină 2 care cu câte 4 boi.

După cele 6 mori, pe cari le stăpâneau oamenii din sat, aveau un venit de 160 fl., iar' venitul după crășmărit îl soțoteau la an cu 24 fl. Pe la 1754 însă Sașii le luară dreptul de crășmărit lăsând satelor numai $\frac{1}{4}$ de an (dela Sf. Mihai — 1 Ian.) libertatea de a vinde beuturi. Astfel sătenii au rămas numai cu acest sfărtaș până la 1876, când au răscumpărat dela Sași dreptul de crășmărit cu suma de 35,000 fl. plătită în 6 rate. Sașii însă și-au rezervat dreptul, ca la casul, când statul ar rescumpăra regaliile „dela ei să le rescumpere“. Asta s'a și întâmplat la anul 1891. În schimb la 1894 în urma stăruințelor dlui Dr. Liviu Lemény, fost primpretor al cercului Seliște, universitatea săsească a votat pentru școala din Seliște o rentă anuală de 400 fl.

6. Viața oficială.

Trebele satului în timpurile mai vechi, ca și astăzi le purta o reprezentanță comunală, constătătoare din 40 membri, cari se numiau *sutași* și erau, cum sunt astăzi membri din comitet, oameni isteți și cinstiți ori oameni bătrâni și cumiți (providi et circumspecti), dintre cari se alegeau și *jurații satului (a falu batrinjai)*. Acești sutași alegeau din sinul lor pe *judele satului*, care se numia *greav*, iar' în timpurile mai depărtate: *eneaz*. Judele căpăta pentru purtarea afacerilor comunale 22 clăi de grâu dela sat.

Când era să se săvârșască vr'un lucru pentru obște, se adunau mai multe vecinătăți, pentru-ca să reguleze vr'un drum, să dereagă vr'un pod ș. a. Peste fie-care vecinătate era pus un îngrijitor numit *fiğhidis* (tată de vecinătate), la porunca căruia avea să se adune vecinătatea întreagă la lucru pe ziua numită.

Pentru siguranța publică erau *măciucași*, adecă din fie-care vecinătate se rânduiau câte 2 inși, cari păziau noaptea ulițele, purtând o măciucă, ce se da dela unul la altul.

Afară de acești slujbași ai satului, mai erau încă și alții, a căror slujbă se întindea preste scaunul întreg. Aceștia erau dregătorii scaunului, partea cea mai mare de neam străin. Cei mai de frunte erau cei doi *județi scaunali* pe cari îi alegea magistratul din Sibiu din sinul seu. Aceștia nu locuiau

în Săliște, ci la Sibiiu. Veniau numai câte-odată, să cerceteze, cum merg trebile satului și dacă sunt în ordine. Atunci judele satului trebuia să se îngrijască de bună găzduirea lor. Leafa lor era 100 de zloți pentru cel mai mare, care se numia *iudex primarius* sau *iudex potior*, și 50 pentru celalalt, care purta numirea de *iudex secundarius* sau *coiudex**).

Mai târziu în locul acestora întâlnim pe *inspectorul*, care avea cam acelaș rol în scaunul Săliștei, pe care îl are azi primpretorul în cercul seu. Sub controla lui era pus și *arêndașul* (spanus provisor) cu slujbașii sei *pandurii* (boacterii), cari făceau multă nehasnă poporului.

Între dregătorii scaunului erau și Români, cum de pildă *vătaful*, pe care îl alegea adunarea scaunului întreg. Vătaful și cu 12 jurați judecau în certurile ivite între ciobanii satelor. Vătaful (= vornanul de ați) avea paza plaiurilor, tot el aduna dijmele de prin sate și le trimetea primariului din Săliște, mai târziu la funcționarii scaunului, dar aceasta ținū numai până când universitatea sâsească le luă Săliștenilor munții.

Vătaful poruncia peste *grănișeri*, păzitorii potecelor (= jutarii de ați), cari la intrarea lor în slujbă făceau următorul jurământ:

„Jurăm Tatălui, Fiului și Duhului Svînt, prea svânta Troiță, un Dumnezeu adevărat, Maicii preacurată, pe doispredece apostoli, pe Evanghelie, pe patru posturi într'un an, pe pită, sare, cuminecătura cea de moarte, cum, la slujba aceea, care ne-au dat domnii și scaunul înainte, la paza plaiurilor, vom griji și la dîle bune și rele nu (ne) vom uita pe voia nimăruia, nici la părinți, nici la frăție, nici la rudă ce ne va veni înainte, care va umbla fără treabă. Vom prinde și vom da înaintea domnilor scaunului venitul domnilor, după-cum au fost și mai înainte. Nu vom pitula darea, de unde va fi, vom da în samă cu mare dreptate. Cuvântul vătafului și al domnilor vom asculta. Dacă s'ar întempla, că n'am umbla în dreptate, birșagul nostru să fie cum se va cădé după faptele noastre: țapa, roata au furcile și de acolo să n'aibă alții a da samă pentru noi. Cu un cuvânt făgăduim a sluji la slujba noastră cu mare dreptate. Așa să ne ajute Dumnezeu și să ne folosească cuminecătura cea de moarte.“**)

Ioan Lupăș, stud. în filoz.

AMINTIRI DIN EPOCĂ SCLĂVIEI.

Istoria neamului românesc e plină de cele mai amare constatări, despre persecuțiunile naționale și confesionale, ale acestui popor martir. Inima ți-se stringe, mintea îți stă în loc și nu-și poate da seamă: cum s'au putut toate acele catastrofe rostogolî asupra acestui neam nefericit de oameni, fără ca să dai de urmă că s'au aflat bărbați, cari dacă n'au putut, cel puțin au încercat să oprească torentul.

*) La anul 1677 sunt amintiți: *Christianus Reichart iudex primarius Szelistyensis* (ca al 3-lea senator în magistratul sibian) și *Michael Haas iudex secundarius Szelistyensis* (ca al 7-lea senator în magistratul sibian) Vești: Bruckner I. c. p. 62.

***) Citația împrumutată de la N. Iorga: Sate și preoți p. 124, care a extras-o din *Protocollum sedis selistensis* (1750. 599).

Astfel de întrebare am cetit nu de mult într'un ȋiar al tineretului nostru.

Lucrul se explică de sine: nobilimea română trecuse deja in castrele nobilimei maghiare; iar' alt muritor n'avea intrare in adunări, unde se croia soartea popoarelor; dar' intrare să fi avut, totuși n'ar fi cutezat să ȋică nici cărc, pentru-că numai nobilul era pus sub scutul legii, prin cunoscutul articol de lege: „Homo nobilis nisi coram suo iudice legitime citatus et convictus, de iudicare non potest“.

S'au găsit însă și dintre Maghiari bărbați luminați, iubitori de dreptate, cari au luptat cu o rară bărbăție in contra tirăniei. Astfel au fost baronul Weselényi Miklos și baronul Kemény Dénes. Despre acest din urmă am scris eu in biografia lui Avram Iancu; am reprodus cuvântarea dănsului din anul 1847, rostită in dieta din Cluj, in cauza „Urbariului“. Cuvântare, despre care Iancu a ȋis că: „baronul Kemény a vorbit ca un semiȋeu“.

Cuvine-se deci să se eternizeze și lupta lui Weselényi pentru apărarea țeranilor in genere, in special pentru a Românilor, cari formau marea majoritate a foștilor iobagi.

Sunt destui domni români, cari ar puté învăța dela baronul Kemény Dénes și Weselényi, ce mare păcat e: a abusa de încrederea țeranului pentru a-l exploata.

Dar' mai ales guvernății ar puté mult învăța din înțeleptele cuvinte ale celui mai mare maghiar.

Baronul Weselényi Miklos „cel mai maghiar între Maghiari“, precum îl numesc istoricii, a fost cel mai puternic magnat in Ardeal. După tradițiunile sale familiare, după talentul seu de orator, după curagiul seu, și preste tot după întreaga sa înfățișare imponentă, era o celebritate de primul rang, de nu cumva cel dintăiu dintre toți contemporanii sei maghiari. A fost însă pururea persecutat, pentru-că avuse curagiul convingerilor sale, de-a spune adevărul față cu toți puternicii contemporani. Cu atât mai tare îi crescea popularitatea. Culmea gloriei și-a atins-o in 1838 când cu inundarea Dunărei. Inundare, cărei asemenea nu s'a mai văȋut: se părea că Dumneȋeu vrea să șteargă orașul Pesta de pe fața pământului. Erau strade, unde nime și pentru nici un preț nu mai cuteza să încerce scăparea nefericicilor locuitori, cari retrași prin podurile caselor, prevedeau înfiorătorul moment, când zidirea se va prăbuși și îi va îngropa. Deodată apare Weselényi pe o barcă, *ca un făcător de minuni*, desprețuind moartea, și luptând cu valurile furibunde ale Dunării turbate, incareă, din zori de ȋi, până in amurgul serii, pe cei condamnați de soarte, la moarte sigură. Astfel a scăpat sute și sute de familii. Țara întreagă l-a aplaudat; iar' Vörösmarty inspirat de acea faptă nobilă și măreață, a eternizat-o in admirabila poesie: „Az árvizi hajós“.

Acest bărbat, despre care scriitori maghiari spun că, Deák și Kossuth au fost discipulii lui, in anul 1848, când eu l'am văȋut și l'am auȋit vorbind in dieta din Cluj, era orb de ambii ochi. Cei-ce l'au cunoscut mai nainte îmi spuneau că avuse ochi mari negri, cari aruncau foc și flacăără, când vorbea; iar' vocea lui era asemenea unui orcan. Originea familiei Wese-

lényi e dubioasă. Mai mulți geneologi spun că ar fi de origine Bohemi. Nu oare cumva se repeșese istoria cu familia Huniadescoilor?

Iată vre-o câteva din vorbirile lui, pe cari le-a rostit întru apărarea țeranului.

În anul 1831, când guvernul dăduse ordin, ca să prindă feciorii cu funea, pentru armată, Weselényi a protestat în adunarea municipală din comitatul Solnocul-de-mijloc, zicând următoarele: „Pretindă legea și regele averea mea, las să ardă și cea de pe urmă rămășiță din ea, pe altarul credinței mele, ce o consacrez lor; dar' protestez, ca bieții mei jobagi (az én parasztaim), acest hărățuit popor să fie asuprit și cu aceea ce nu e dator a face, și nu e trebuință s'o facă, căci avem pace de mai mulți ani. Să ved cum li-se turbură blanda lor liniște familiară, cum se răpesc copiii din brațele părinților. Să ved eu că acești nevinovați vor fi legați cu mânilor la spate, ca nisce tâlhari, sau martiri. Cu acele mâni cu cari ei ne hrănesc pe noi; cu cari poartă sarcinile publice și apără țeara; aceasta nu permit.

N'am un singur snop de grâu, pe care arșița soarelui n'ar fi uscat sudoarea acestor iobagi; ei trebuie să lupte cu toate tempestățile, cu arșița soarelui, cu gerul cumplit, pe lângă un nutremânt ce stă dintr'o bucată de pâne uscată, până când noi ne lenevim în locuințele noastre plăcute, răcoaroase vara, iar iarna încăldite cu lemnele tăiate și aduse de ei. Noi ne ospetăm în casele noastre pompoase, din banii câștigați prin lucrul mânilor lor; câștigați prin aratul, săpatul și seceratul lor“.

În 4 Decembre a. 1834, în adunarea municipală din Sătmar, a rostit o cuvântare, întru apărarea țeranilor, pentru care Tabla reg. din Ungaria, în 5 Maiu 1835 l'a pus sub acuză. Pasagiul incriminat a fost că: „Guvernul, sub pretext, că ar apăra țărănimea în contra nobilimei, sugerează unsoarea țeranilor“.

Președintele l'a provocat să se explice pe cine înțelege sub numirea de „lipitoare“, nu cumva pe domnitor?

Weselényi a răspuns că dânsul nici acum și nici odată n'a atins persoana Maiestății Sale; apoi continuă astfel: „Nu arunc eu singur asupra guvernului vina că sugerează țărănimea; o sugerează noi cu toții, pentru-că din aceea trăim.

Dar' cine ar pute nega că, guvernul n'a subț-o și nu ar sugere-o? Milioanele pentru contribuțiune, stoarse din mедуva oaselor țeranilor; milioanele ce le dă țeranul, ca nutremânt, până când el se luptă cu foamea; dar' apoi viața copiilor țeranilor, cari la mandatul guvernului se prind cu funea pentru armată, — toate aceste nu-s oare unsoarea țeranului și nu s'au supt?“

În același timp, Tabla reg. din Murăș-Oșorheiu l'a pus sub acuză pentru cunoscutul seu op „Balitéletek“ și pentru-că a lăsat să se tipărească pertractările dietei ardelenene din a. 1834, într'o litografie înființată de el însuși.

În a. 1841, când țara era amenințată de foamete, iată ce scrie dânsul lui Kis Károly: „Ar trebui să mă privesc pe mine însumi cu dispreț, fețele

palide ale muribunților mi-ar alunga somnul, dacă aş fi atât de laş, atât de fără de suflet, dacă mi-aş pute uita de datorința mea de om, ca să las să moară de foame un singur om de pe moșiile mele, până când eu spezez și consum cu mult mai mult, decât aş avé trebuință“.

În adunarea municipală a comitatului Pesta, din 7 Iunie a anului 1831, a rostit memorabila cuvântare în favorul națiunii polone, care lupta pentru libertate, în contra tirăniei.

Între altele dişe: „Regimul tiran e stricăcios națiunilor preste cari domnesce, pentru-că 'i aruncă în suferințe și miserie; dar strică și asupra-ritorilor, pentru-că asuprairea totdeauna nasce resbunare și ascute arma în contra asupraitorilor“.

În anul 1830 și-a ținut în casa magnaților din Pojon fulminanta cuvântare, intru apărarea limbii maghiare, care fusese alungată pe puste, s'a retras în sate și tângea prin crâșme. A tras la aspră răspundere pe aceia, cari l'au „despuiat de dreptul părintesc: de limbă. Limba maternă, dişe el, e un drept incontestabil al națiunii; dacă națiunea e împedecată de a și folosi limba, se plânge; dacă se susține această restringere, provoacă amărăciune; dacă restringerea degenerează în asupraire, provoacă resistință periculoasă“. (Erdélyi muzeum 4 füzet 1903.)

• Mai repet din viața acestui mare bărbat al națiunii maghiare, ceea-ce eu scrisesem în „Memoriul“ meu part. VI pag. 257.

În 27 August 1848, în ședința camerei magnaților, înaintase baronul Weselényi un proiect de lege, ce avea de scop mulțumirea Românilor. Cuvântarea cu care și-a sprijinit proiectul termină astfel: „În proiectul meu m'am folosit de cuvântul „Român“, în loc de „Valach“, mai ales pentru-că ei așa doresc. Cred că e bine să le facem pe voiă, dacă putem fără prejudiciu; dar mai ales pentru-că dênșii într'adevăr sunt descendenții vechilor Romani. O dovedesce aceasta figura lor (făula), fisonomia lor, trăsurile obrazului, portul lor, datinile lor, și mai presus de toate limba lor. În fine pentru-că ei înșiși în limba lor se numesc pe sine Români“.

*

Din viața privată a baronului Weselényi mai adaug că era un renumit vânător; an de an arangea în muntele Țibleș goană de urși. Avea un vestit vânător, un favorit al seu, cu numele Iuon Opriș. Acest brav vânător, cu ocaziunea unei vânătoare s'a nefericit: în luptă cu un puternic urs a fost sfâșiat de acea bestie.

Acest cas într'atâta l'a impresionat pe baronul Weselényi, încât toată viața sa mai mult în acel munte nu s'a dus. Vânătorului seu a lăsat să i se ridice un monument, la locul catastrofei, unde șapte preoți au celebrat un parastas. (Veți „Memoriul“ meu partea a VI-a pag. 255.)

Pasiunea sa de vânător nici atunci nu s'a stins din el, după-ce i se stinsse lumina ochilor. Mergea, însoțit de vânătorul seu, în parc, se oprea în fața unui copaciu, pe al cărui creangă se afla, după spusa vânătorului seu, un fasan.

Vânătorul dela spatele baronului îndrepta puşca din mâinile stăpânului. In momentul când fasanul era bine ţintit, vânătorul dădea signalul: „trage“ !

Bucuria baronului era mare, când auşia că fasanul a căzut jos.

*

Am reproduş, în scurt extras, vre o câteva cuvântări, cari ne interesează şi pe noi, în cari s'a ocupat şi cu Românii, pe acele timpuri când bietul ţeran era părăsit de toată lumea. Când în şisa baronului Weselényi „toată lumea, guvern şi nemeşii 'i sugeau unsoarea, când nu era un singur snop de grâu, care n'ar fi fost dat de sudoarea şi — putem şice — de lacrimile ţeranului“. In puternice cuvinte ne spune Weselényi: cine a fost acela care cu milioanele de florini daţi în bani şi în naturalie a susţinut ţara; iar' cu braşele lor a apărat'o de duşmani, deşi — în şisa baronului Kemény Dénes — ţeranul scia că: „Nici acel pământ de trei coţi, care după moartea sa i va acoperi truditul seu trup, nu-i proprietatea sa.“

E bine se cunoaşcem apreşierile unor bărbaţi, precum au fost aceşti doi baroni, pe cari nimeni dintre Maghiari nu se va încumeta să-i combată; iar' unui Român i s'ar lua poate în nume de rău, dacă le-ar şice dela sine, deşi istoria e şciinţă, nu politică. Noi însă în aceste zile abnormale, trebuie să incunjurăm chiar şi umbra unei provocări, prin ce ne-am expune fără nici un folos.

Cel-ce vrea însă să cunoască pe Weselényi în toată splendoarea sa providenşială, pentru naşionea maghiară, cetească imnurile ce i-au consacrat cei mai celebri poeţi şi scriitori, cari s'au inspirat din faptele dşnsului, cari fapte au spart drumul, care a condus pe Maghiari acolo, unde se găsesc astăzi. A fost o cărare aceea, care a condus pe Weselényi la robie, unde şi-a perdut lumina ochilor; iar' pe Maghiari la *umirea Ardealului cu Ungaria*: la ultimul dor al aspiraşionilor Maghiarilor ardeleni. „Ceea-ce am eu de temut — şice Weselényi în opul seu „Balitéletek“, — înainte a ceeaia se sfarmă ori ce putere a stăpânirei; independinşa sufletului meu, lanşurile stăpânirei nu o pot încăuşa, nici pot să-mi tulbure liniştea consciinşei; alte lanşuri pe mine de asta lume nu mă leagă, numai fericirea patriei şi a omenirei“. Şi martiriul lui Weselényi a trebuit să fie cu atât mai dureros, căci nu străinul, ci semenii sei l'au condamnat. Cartea dşnsului, tipărită în 1833 în Bucuresci, a fost oprită.

Ca să-şi poată face generaşionea de aşi o idee despre întunecul şi despotismul ce domnia pe acele timpuri, încă un exemplu: Tinerimea maghiară, însufleşită de curagiul lui Weselényi, care lupta în contra sistemului lui Metternich, arangease în Pesta la 30 Maiu 1836 o demonstraşione, în favorul lui Weselényi, indirecte în contra tirăniei.

Conducătorul tinerimeii era tinşerul Lovassy László, care în fruntea tinerimeii a ţinut o cuvântare şi a prezentat sşerbătoritului o adresă.

Intreaga tinerime a fost arestată, iar' Lovassy a fost condamnat la 10 di şice ani temnişă ordinară, într'o fortăreaşă.

Doisprezece ani în urmă, în 15 Martie 1848, noi tinerimea dela facultățile din Pesta, am proclamat ștergerea sclăviei, libertatea cuvântului și a presei.

De o făceam cu un an mai înainte pe toți ne-ar fi spânzurat.

Lovassy în temniță a compus o memorabilă poesie, ce o aușisem odată, numai odată, în tinerețele mele. O singură strofă, ce m'a impresionat mai mult mi-a rămas în memorie. E foarte semnificativă, o reproduc:

„Nemde sötét szül tiszta sötétet?
Tiszta világnak magzata fény
Rab maga hát ki tömlöczöt alkot
Hogy nyomot ottan türjön az erény“.

Recomând fraților mei Români, să iee exemplul din opurile și biografiile celebrilor bărbați maghiari, din care vor vedea: cum trebuie să-și iubească tot omul națiunea sa; cum are să jertfească pentru fericirea poporului seu. Atunci vor ști să deosebească adevăratele merite naționale, și nu vor suferi cultul „idololatriei“, pentru-că: „Numai acela e nemuritor, care se adapă din isvorul iubirei de țară și națiune“, ȕice un celebru bărbat al anticuității. Atunci numai vor înțelega: ce influință enormă are un singur om, *ale cărui fapte pe terenul național, au fost din leagăn până în mormânt, consecuent sincere; care nici-odată n'a umblat „cu doi bani în trei punți“*, atunci numai vor înțelega cuvintele lui Alexandri: „Dar cât timp un stilp e în picioare, nu cade templul ȕărimat; și nici un neam viteaz nu moare, pe cât el mai are un fiu bărbat“.

Atunci, cred că, și în cel mai apatic Român, se va deștepta dorul de a ceti admirabilele opuri ale lui Bolintineanu, Alexandri etc., opuri, pe cari îți vine să le sorbi cu limba, iar' aȕi le mănăcă pulberea prin librării. Rar vei găsi un Maghiar de dai Doamne, care n'ar cunoaște din fir în păr, tot ce Kőlcsey, Vörösmarty, Berzsenyi, Arany János, Petőfi, Kazinczy, Bajza, Garay și alți autori celebri au scris.

În tinerețele mele am cetit cu nespusă plăcere și pasiune autorii amintiți. Efectul a fost că, au deșteptat în mine admirațiune și simpatie pentru dênșii, dar' în același timp o nemărginită iubire pentru națiunea mea. Firesce, *regulatorul, izolatorul și cristalisatorul meu, era casa părintească*, ceea-ce pe acele timpuri numai rari și foarte puțini Români puteau să aibă.

Părinții au să fie foarte precauți, cu ce lectură se ocupă copiii lor, căci lumea de aȕi e lipsită de moralitate și ideal. Dar' mai ales conducătorii poporului au să grijească, ca de lumina ochilor. Lectura e o floare, din care albina suga miere, iar' păianguenul venin.

A nu cunoaște istoria și literatura unui popor, cu care, soartea te-a pus sub un coperiș, e o greșală; dar' a nu cunoaște istoria și literatura neamului tȕeu, e o rușine și păcat.

Sibiiu, în 16 Aprilie 1903.

Iosif Sterca Șuluțu.

ISTORIA ȘCOALELOR NĂSĂUDENE

de

Virgil Șotropa.

Școale comunale naționale.

(Urmare.)

Pentru ilustrarea situației nefavorabile dintre anii 1855—65, voi reproduce aci o corespondență „De sub Cibleş“, apărută în Nr. 27 al „*Amicului Școlii*“ din 1861, în care — în unele privințe cam exagerat, în altele însă adevărat și potrivit — se dic următoarele :

De mult doriam să fac On. public cunoscut starea școalelor comunale din fostul confiniu militar de aci; totuși aceasta dorire cu ardoare nu se pută realiza până în prezente. Nu mă voiu sfîi dar', de ar fi chiar spre de-tragerea onoarei noastre sau a cuiva, a mărturisî adevărul, descoperind morbul ce e de a se vindeca.

Școalele comunale din acest ținut înainte de 1848, și mai cu samă sub fericitul Mărian, steteră în floare: în fie-care comună spre delectare vedeai o școală frumoasă, până la 100 și mai mulți pruncuți în cea mai bună ordine frecventând școala; fie-care părinte, chiar fără voia lui, era astrins a-și da pruncuții la școală. Cei de bună sperare se luau în clasele normale din Năsăud ori alte triviale, rămânând ceialalți până atunci în școala comună, până când pe lângă scriere și cetire își procurau cunoștință bună despre economie și alte unui econom necesarie. Astfel se în-timpla și cu fetele.

Romanticele vâi și selbe estinse, cântecul paserilor în auroră și echoul muzicii și al tobelor, de cari răsuna vâile acestui ținut, cuget, nu erau atât de încântătoare pentru fie-care călător, spre a nu-i răpi atențiunea juna țerană, care se ocupa între doine și salturi cu cetirea unei epistole dela fratele sau amoresul ei.

Când din contră acum privind la școalele comunale delăsate, ba multe ruinate, afundat în tristă melancolie trebuie să suspini din inimă, ținând: O timpuri, o moravuri! În loc de progres, regres.

Și oare ce a fost cauza acestei degenerări? Nu voi a tăia prea afund cu crisa (?), ci voi a observa, că deși preoții în privința școalelor mai peste tot fură activi, totuși poporul condus mai mult de unii, căror puțin le zăcea la inimă grija de școli; ba vedând, că chiar bărbaților lor, precum notarii și juđii nu le umblă prin cap școala, ci mai mult jupânul Moise, în loc de-a o repara cearcă numai ocațiuni de a-și umplea posu-narul propriu — firesce acestea toate traseră după sine cu mult mai tare neingrijirea, neinteresarea și degenerarea poporului.

Nu voiu dice, că nu s'ar da excepțiuni, cari acestea nici că le vor lua pe sine. Spre exemplu pentru aceia, cari ar denega a fi avut mijloace și putința de a sta de școale, voiu aduce pe răposatul bravul și demnul de memorie Ioan Beltiag, care ca jude în comuna Salva, unde se află o școală foarte frumoasă, însă mai apoi cu totul ruinată, sacrificându-și toate puterile o aduse la starea de mai dinainte. Cuget că aceasta s'ar puté face ori-și-unde e de lipsă, numai zelul să nu lipsească.

Uitând și ascriind toate fatalității timpului, singur aceea sperare mă mângăe și nutrește, că de acum înainte ne vom bucura de atari bărbați bine-simțitori, cari vor sci a ne vindeca durerile, vor sci a se folosi de obositele noastre puteri, conducându-ne la limanul dorințelor și al fericirii.

La 1868 prin art. de lege 38 se regulă mai bine mersul instrucțiunii în școalele populare.

E de amintit, că tot în acel an fondurile școlastice comunale începură a fi administrate de perceptoratul municipal al fostului district al Năsăudului, ceea-ce ținu până la 1876, când ele trecură în administrația perceptoratului fondurilor școlare grănițeresci, fiind toate concentrate în Năsăud.

De aci încolo pentru toate afacerile școlare au servit de normă legile și ordinațiunile apărute în decursul timpului până astăzi. Școalele din ținutul nostru au progresat în toată privința, așa că astăzi ele stau la culmea chemării lor și nu cred să fie întrecute de alte școli sătesci din patrie. Edificiile școlare în toate 44 comunele se află în starea cea mai bună, învățătorii sunt toți calificați și corespunzător salariați, iar copiii cercetează regulat școala și, după-cum mărturisesc chiar organele superioare școlare, în privința culturală nu rămân cu nimic îndărptul copiilor de școală din ori-care alt ținut al patriei.

De privesce fondurile școlare, acele la 1886 au fost predate în administrarea ordinariatelor confesionale, și adecă fondurile școlare gr.-orientale ordinariatului arhiepiscopesc din Sibiu, unde ele se administrează și astăzi, iar' cele gr.-catolice ordinariatului episcopesc din Gherla.

Fondurile gr.-catolice, cari au crescut până la finea anului 1901 la considerabila sumă de 713,677 cor. 12 fil. se administrează de present în Năsăud de un consiliu, constător din 8 membri numiți de episcopul din Gherla, și de un birou instituit anume spre scopul acesta. Socotelile fondului fie-cărei comune se poartă separat și din el se plătesc lefile învățătorilor, se procură cărțile, mapele și toate recuisitele de lipsă pentru școlari, se poartă spesele cu încălțitul, curățitul și ținerea în ordine a edificiilor școlare. În fie-care an senatele școlare în înțelegere cu consiliul fondurilor compun preliminariele de spese, cari apoi se trimit spre aprobare consistorului. Unde venitele fondului nu ajung pentru acoperirea tuturor trebuințelor, acolo comunele și bisericile dau din al lor ajutoare spre scopul acesta.

Școlarii.

În timpul cât a esistat granița militară, școalele noastre comunale au fost cercetate de copii și de copile în etate de 7—12 ani. După absolvarea școlii populare ei erau obligați să cerceteze școala de repetiție în Dumineci și sărbători până ce ajungeau etatea de 16 ani. Scutiți dela această instrucțiune erau numai copiii oficerilor și funcționarilor, despre cari se putea presupune, că capătă acasă crescerea de lipsă.

Până când școalele noastre grănițeresci au stat sub conducerea directorilor *Mărian* și *Pangu*, ele au fost bine și regulat cercetate, de oare-ce cu deosebire *Mărian*, pune mare pond pe faptul, ca să nu se sufere în privința aceasta nici o lenevire, și la cas de lipsă cerea intervenirea organelor militare.

Numărul școlariilor din toate cele 44 comune grănițeresci între anii 1840—48 s'a urcat până la 2000.

Inspectorii școlari, cari pe atunci erau toți militari, observau strict, ca școlarii totdeauna să fie curați și, intru-cât permitea starea materială a părinților, bine îmbrăcați și bine nutriți, ca așa să și aibă poftă și plăcere de a învăța. Din partea învățătorilor erau tratați strict însă uman. Între școlari domnia o disciplină exemplară, așa că mai ales în privința acestor școale noastre întreceau mult alte școale din țeară, unde pe acele timpuri disciplina în școale era susținută mai mult cu baston și cu nuiiele.

Copiii mai destoinici, talentați și din familii mai bine situate din punct de vedere material, dacă voiau să studieze mai departe, treceau în etate de 9—10 ani din școalele populare în vre-o școală trivială, și de aci după doi ani în cl. III. sau a IV. a școlii normale din Năsăud.

Mișcările din anii 1848/9 au făcut să sufere mult școalele noastre, mai ales prin faptul, că toți bărbații capabili de-a purta arme trebuiau să facă servicii militare și să meargă cu regimentul în diferite părți, unde erau comandați; iar' pe acasă rămăseră numai copiii, cari înlocuiau pe părinți în afacerile casnice și economice. Prin aceasta instrucțiunea în școale a încetat cu totul și mulți învățători au luat lumea în cap.

După încetarea turburărilor, ce e drept, școalele la ordin mai înalt, s'au redeschis, însă multe dintre ele erau într'o stare deplorabilă, mai ales cea din valea Șieului, și lipsite de învățători corespunzători. Necasul cel mai mare era însă lipsa și sărăcia, care a început să bântue prin comune, așa că oamenii nu-și mai puteau trimite copiii regulat la școală, având de ei nevoie pe acasă. La acestea se mai adăuse și nefericirea, că în amintii ani mulți dintre locuitorii grănițeri cădură în lupte, și acum trebuiau copiii să le stea în ajutor mamelor văduve.

Din aceste cauze a urmat apoi, că în anul 1850 numărul elevilor din școalele noastre grănițeresci în raport cu anul 1848 a scăzut deodată cu 933.

La 1857 apărură ordinațiunea guvernului privitor la școalele populare, în cari între altele se statorî, că îndatorirea de a cerceta școala începe pentru copiii de ambele sexe cu etatea de 6 ani și încetă cu 12. Urmă apoi îndatorirea de a cerceta școala de repetițiune până la împlinirea etății de 15 ani. Inscrierile se făceau de preotul local în 1 Maiu și 1 Novembre. Pe lângă organele școlare, aveau datorința și deregătoriiile politice să controleze strict cercetarea regulată a școlii.

Trecând școalele noastre la confesiuni, îngrijirea pentru școale trecu asemenea în cea mai mare parte în sarcina autorităților bisericesci, și mai ales în sarcina preoților sătesci, cari în prima linie aveau și au datorința a veghia asupra tuturor afacerilor școlare din comuna lor.

Prin legea de învățământ din 1868 s'a regulat învățământul în întreagă țeara, și aceasta precum și celelalte legi și ordinațiuni apărute de atunci până astăzi au servit de normă și pentru școalele noastre, precum în alte cauze școlare, așa și în ce privesce pe școlari și cercetarea școlii.

Numărul școlărilor, din școalele populare confesionale ale celor 44 comune foste grănițeresci năsăudene, se urcă astăzi la suma considerabilă de 5600, plus 2800, cari cercetează școalele de repetiție.

Mersul instrucțiunii.

În cele dintâiu rescripte și ordinațiuni ale monarhului și ale consiliului belic de curte, trimise între anii 1825—1829 comandai regimentului din Năsăud în cauza înființării școalelor naționale, se spune expres, că obiectele de învățământ în acele școale au să fie: cetire și scriere în limba română, apoi ceva comput și religione.

Într'o ordinațiune din 1827 s'a dispus, ca în zilele de Duminecă în toate școalele grănițeresci să se repeteze pe scurt materialul tractat peste săptămână; și tot în acest an s'a ordonat introducerea instrucțiunii de repetițiune în Dumineci și sărbători pentru elevii dela 12—15 ani, ca aceștia să nu uite cele învățate în școală.

Instrucțiunea tinerimei din școala de repetițiune se ținea în fie-care Duminecă și sărbătoare dela 10—12 oare a. m. sau dela 1—3 oare d. a. și adecă conform unui rescript al Maiestății Sale din 1829 alternativ, odată cu elevii de sex bărbătesc iar' de altă-dată cu cei de sex femeiesc. În multe comune însă școala aceasta de repetițiune era cam neregulat cercetată din cauza, că părinții aveau lipsă de copiii lor mai mari la lucrările economice și păzitul vitelor în locuri depărtate de sate, ba chiar și în munți, de unde ei cu greu puteau să vină regulat la școală.

La 1828 s'a ordonat instrucțiunea în exerciții militare în toate școalele de pe teritoriul grănițeresc năsăudean, și adecă în fie-care și câte o jumătate de oară, după prelegerile din celelalte obiecte. În ordinațiunea respectivă se țice, că instrucția are s'o dea o persoană militară expertă, căreia se impune strict să tracteze uman cu copiii.

Cam de pe la 1835 a început a se introduce în școale instrucția sistematică în diferiții rami ai economiei. Aceasta s'a făcut la îndemnul directorului și vicarului Mărian, care a grijit, ca comunele să destineze spre scopul acesta grădini, în cari elevii anume să se deprindă în ale economiei. Prin aceasta s'a sădit în grănițeri simțul și îndemnul spre o economie rațională și practică.

La întervenirea lui Mărian s'a dat ordin în 1841, ca școalele populare să se organizeze mai bine și instrucțiunea să fie mai extinsă și strictă. Lucra acest bărbat harnic din toate puterile, și folosia toate mijloacele legale, ca nu cumva grănițerii nostri să peardă interesul pentru școale, și ele să dea îndărăpt. Și în adevăr activitatea lui deamună de admirat avu și rezultatul dorit.

Iată ce se țice în „*Federațiunea*”, Nr. 8 din 1872 într'un articol prior la școale:

Școalele create de fericitul Mărian aveau o organizațiune bună, practică, corăspundătoare și conformă cu cerințele poporului nostru. În aceste școale copiii câștigau nu numai noțiunile necesare și de folos din matematică, scriere bună și frumoasă și vorbire, ci ele aveau de scop a introduce tinerimea în cele mai de lipsă pentru viață: a-i escita dorința de a-se adăpa în științele reale și de a-se ocupa cu lucruri practice, a-i infiltra idea de a-se ajuta însași pe sine, de a face și posede ceva real. Spre a ajunge un asemenea scop, programul lui Mărian cuprindea studii despre agricultură, pomicultură, apicultură, despre cultivarea legumelor etc. Dacă s'ar fi urmat

în toate părțile acest sistem, și dacă i-s'ar fi dat întinderea corăspundătoare, cred că națiunea română ar avea astăzi mulți bărbați independenți.

După-ce între anii 1850—1860 cauza școalelor populare, din motivele amintite și la alt loc, dete întru câtva îndărăpt, ajungând ele sub ordinaratele confesionale, aceste își deteră toată truda pentru de a le ridica la nivelul cuvenit. Organele bisericesci, prin diferite ordinațiuni, normative și regulamente căutau să reguleze în tot chipul mersul instrucțiunei. Așa amintesc aci între altele ordinațiunea episcopului *Ioan Alexi* din Gherla adresată în 1863 tuturor preoților și protopopilor din diecesa sa, în care aceștia sunt provocați să veghieze cu zel asupra instrucțiunei populare; apoi, conform planului de învățământ alăturat la acea ordinațiune, li-se impune introducerea instrucțiunei în geografie și în istoria patriei, mai ales a capitolelor privitoare la istoria poporului român.

E de observat aci, că încă pe acel timp unii învățători harnici și zeloși instruuau pe copiii și în științele naturale și în fizică.

Dela 1868 apoi s'a observat în școalele noastre planul de învățământ și instrucție, prescriș prin legile și ordinațiunile apărute de atunci încoace, și mai ales planul statorit în 1879 de ministrul de culte ungar pentru școalele elementare nemaghiare.

În timpul cât a stat granița și după aceea până în timpul mai nou, la fie-care jumătate de an se țineau cu școlarii examene publice în prezența organelor superioare școlare. Acuma se țin examene numai la finea anului școlar.

Cărțile școlare se cumpărau mai înainte pentru copii din banii de școală, scoși dela grănițeri; mai târziu ele se procurau de comunitățile confesionale și se dedeau școlarilor gratuit în folosință, pe timpul cât umblau la școală. Astăzi cărțile se cumpără din fondurile școlare comunale, punându-se spre acest scop în preliminarul fie-cărei școale comunale o anumită sumă.

Organe superioare.

Inspecțiunea asupra tuturor școalelor naționale din graniță avea s'o îndeplinească comisiunea școlară din Năsăud, despre care am vorbit la istoria școalei normale. Comisiunea aceasta avea ca organ executiv pe directorul școalei normale, care ca un director și inspector al tuturor școalelor grănițeresci le visita pe acestea în fie-care an, pentru de a-se convinge despre activitatea inspectorilor locali, cari de regulă erau comandanții de companii sau alți oficeri; apoi despre activitatea învățătorilor, progresul școlarilor etc. cu un cuvânt despre toate afacerile, cari priviau școalele populare.

Directorul avea să asiste la examenele de vară ale tuturor școalelor grănițeresci, și după examene el era obligat să facă în fiecare an un raport detaliat despre mersul instrucțiunei și starea școalelor din întreg teritoriul de graniță. Acest raport, semnat și de ceilalți membri ai comisiunei școlare se trimitea prin organele militare consiliului belic de curte, care la rândul seu își făcea observările necesare, și le comunica iarăși prin organele militare amintitei comisiuni școlare.

Afară de aceasta din timp în timp erau vizitate unele școli populare și de alte organe, mai ales militare, trimise de autoritățile superioare anume cu scopul să se convingă despre starea școlilor noastre.

E de observat, că după-cum dăsesem mai sus, inspectorii locali de școală erau de regulă comandanții companiilor, adică căpitanii sau și alți ofițeri. În comunele în cari însă nu era stațiune sistemisată pentru ofițer, acolo era încredințat cu inspecțiunea școlii chiar și câte un subofițer mai harnic. Inspectorii acestia erau datori să viziteze continuu școala, să grijească de bunăstarea ei, să dea îndrumările necesare învățătorului și apoi să raporteze despre toate comisiunii școlare din Năsăud.

După desființarea graniței în 1851, conducerea și inspecțiunea școlilor grănițarești a fost încredințată singur directorului școlii normale din Năsăud, care și sub absolutism, ca și mai înainte, era dator să conducă și controleze mersul instrucțiunii în toate școlile populare; numai cât acum nu-și mai înainta rapoartele prin organele militare consiliului belic de curte din Viena, ci prin oficiile și organele civile (Bezirks- și Kreis-Amt) guvernorului din Sibiu. Guvernul apoi dispunea din când în când să se viziteze școlile și de autoritățile politice sau de comisarii școlari.

Trecând la 1858 școlile noastre la confesiuni, încetă funcțiunea directorului normal, și toate treburile școlare fură conduse de acum înainte de organele și autoritățile bisericesti. Conducerea școlilor gr.-cat. spre pildă se regulă așa, că în calitate de organ de suprainspecțiune peste toate școlile populare gr.-cat. a fost instituit senatul școlastic districtual în frunte cu Vicarul din Năsăud.

Întreg districtul Năsăudului se împărți la 1871 în cinci cercuri școlare: Năsăud, Sângeorgiu, Rodna, Zagra și Monor, și pentru fie-care cerc se alege de amintitul senat câte un referent școlar, care avea să vegheze în cercul seu asupra afacerilor interne ale școlilor, asupra modului de propunere a învățătorilor, a planului de învățământ etc., vizitând din timp în timp școlile. Apoi au fost recercate și organele politice, ca să dea mână de ajutor referenților, mai ales în ce privește afacerile externe ale școlilor, pr. întreținerea edificiului școlar, a grădinii etc.

Pentru conducerea afacerilor singuraticelor școli se alege în fie-care comună câte un senat școlar comunal, în frunte cu preotul local.

Vicarul Năsăudului, ca inspector suprem al tuturor școlilor gr.-cat. din district, a fost și este obligat să viziteze în continuu școlile, cari de altminterlea în multe rânduri erau mai înainte vizitate și de organele diocesane.

Școlile populare gr.-or. din valea Bărgăului au fost și sunt conduse și inspecționate de organele instituite de consistorul arhiepiscopesc din Sibiu.

Învățătorii.

Școlile comunale grănițarești la început au stat în privința învățătorilor foarte slab. Nu numai că comunele erau silite de împrejurări să-și aleagă ca învățători oameni necapabili și nepregătiți pentru cariera aceasta,

dar' ii și dotau de tot rău, așa că în multe comune leafa anuală a învățătorilor făcea 16—24 fl. mon. conv. În comunele cele mai bogate se urca leafa până la cel mult 30—40 fl. m. c.

Erau angajați ca dascăli tot felul de indiviși: foști militari, scriitori comunali, cantori și feți etc. cu cari comuna incheia contract și contractul trebuia să fie aprobat de comanda regimentului, ceea-ce se făcea cunoscut și guvernului. Cei mai mulți dintre ei n'aveau nici o cunoștință despre școală și pedagogie, ci erau făcuți învățători de nevoie și lipsă.

Mărian a fost iarăși acela, care vedând situația deplorabilă, îndată-ce fu numit director al școalelor năședene începù la 1837 a ține cu învățătorii populari cursuri pedagogice de 6 luni, despre cari vom vorbi la istoricul preparandiei. Aceste cursuri, deși ținute în timp relativ scurt, totuși au fost binefăcătoare pentru învățătorime, căci puteau acum învățătorii să-și însușească intru cât-va un anumit metod de instrucțiune cu aplicarea principiilor adevărat pedagogice.

Tot Mărian a lucrat, ca comunele să asigure pentru învățători lefe mai bunișoare, așa că acestea după 1840 în mai multe comune urcau până la 60 fl. m. c. Înțeleptul vicar a mijlocit dela locurile mai înalte și aceea, ca învățătorii să fie scutiți dela toate serviciile și impozitele comunale și militare. În unele comune căpătau învățătorii pe lângă leafă, și lemne de ars, și cu privire la lefe s'a ordonat în 1841, ca învățătorii să și-le poată scoate decursiv la finea fie-cărei luni.

Catechisarea o îndeplinea preotul local pentru o remunerațiune foarte modestă, sau în multe locuri și făr' de nici o remunerațiune.

Dotatiunea cea slabă a fost cauza, că între anii 1848—50 mulți dintre învățători își părăsiră posturile, pentru de a-se aplica la alte cariere mai bine plătite. Astfel făcură învățătorii din Monor, Budacul-român, Gledini, Șieuf, Ragla, Ilva-mare și Ilva-mică, Leș, Rodna-vechie, Sângeorgiu, Parva ș. a. cari lăsându-și posturile, intrară în serviciu de stat, mai ales pe la preturi ca diurniști și canceliști, sau la perceptorate și chiar la miliție, ajungând acolo mai târziu la ranguri și lefuri frumoase.

Mai era apoi și necasul, că după 1849 în lățile comunale intrau foarte cu greu banii așa că învățătorii nici lefile modeste, cari le erau asigurate, nu le căpătau regulat. Asta fu o nouă cauză din care învățătorii își părăsiau cariera, și prin aceasta școalele suferiau foarte mult. În multe comune erau acum ocupate posturile de învățător cu tineri absoluți de cele 4 clase normale, și direcțiunea școlară dela Năsăud era nevoită să tolereze și aceasta în lipsa de alt personal.

Peste tot în timpul dela 1850—58 directorul școlii normale din Năsăud, fiind aproape singurul organ de controlă al învățătorilor sătesci, avea multe greutăți și neplăceri în funcțiunea sa, trebuia în continuu să doje-nească pe mulți învățători tineri și fără experiențe, și în multe rânduri spre scopul susținerii disciplinei școlare trebuia să recurgă la ajutorul învățătorilor dela școalele triviale, cărora le impunea supraveghierea și controlarea dascălilor sătesci din cercul lor.

Este adevărat, că guvernul din Sibiu ordonase îndată după încetarea turburărilor din 1849 să se țină din nou cursuri pedagogice și se și ținură între 1850—58 două cursuri, însă acestea nu au fost în stare să pregătească învățători pentru atâtea școli, mai ales după-ce absolvenții acestor cursuri nu rămăneau numai la școlile de pe teritoriul nostru de graniță, ci mulți dintre ei se aplicau la școli prin țeară, fiind căutați și bine plătiți.

În fine deschizându-se la 1858 preparandia din Năsăud, din aceasta au eșit timp de 10 ani o mulțime de învățători calificați și harnici, cari au dat instrucțiunii în școlile noastre un avânt îmbucurător.

Organele profesionale, în înțelegere cu autoritățile politice, au lucrat într'acolo ca din partea comunelor să se îmbunătățească și starea materială a învățătorilor. Astfel în ședințele comitetului districtual din Năsăud, ținute în 25—29 Septembrie 1862 s'a hotărât, ca salariile învățătorilor în comunele mai mari să fie 200 fl. la an, în cele mijlocii 150 fl., iar' în cele mai mici 100 fl. având învățătorii mai slab dotați dreptul de-a înainta cu timpul în comune și lefuri mai mari.

La 20 Martie 1863 ordinariatul din Gherla a trimis tuturor școlilor instrucțiuni privitor la întreg mersul învățământului și mai ales privitor la îndatoririle și obligamentele învățătorilor. Învățătorii se alegeau acum de senatele școlastice, de regulă prin concurs public, și se întăriau de ordinariete, precum de altminterlea se face și astăzi.

În comunele mai mari funcționează de present chiar și 3—4 învățători.

Dela 1870 starea învățătorilor în continuu s'a îmbunătățit, lefurile și dreptul de pensiune le sunt asigurate conform legilor existente, fiind ei acum toți calificați într'o formă. Însemn aci, că mult a făcut pentru progresul cultural al corpului învățătoresc din ținutul nostru „*Reuniunea Mariană*“, despre care voiu vorbi mai pe larg la alt loc.

E de dorit ca și în viitor să se facă cât de mult în interesul și spre binele învățătorilor, căci numai așa își vor pute implini învățătorii noștri cu zel și dragoste chemarea lor grea, și vor pute fi scutiți de multele griji și neajunsuri, cari sunt în stare a-i împedea în munca lor culturală.

Pentru de a ilustra starea, în care se află învățătorimea din ținutul nostru, voiu reproduce aci ceea-ce dice neobositul și vrednicul nostru scriitor *Ioan Pop-Reteganul* în nisce însemnări ale d-sale, făcute în fuga condeului pe timpul când era învățător în Rodna-veche:

Învățătorii școlilor elementare profesionale sătesci sunt înrolați dintre cei mai buni absolvenți de pedagogie, căci știut lucru este, că unde salariile dăscălesci — deși modeste — le primesc învățătorii regulat, acolo concurează cei mai harnici absolvenți de pedagogie la posturile vacante; și putându-și scoate lefșoarele regulat, sunt în stare de a-și procura cărțile necesare și de-a ține câte-o foită specială. Cu drept cuvânt dar pot dice, fără frică de păcat, că în genere luat învățătorii școlilor din fostul district al Năsăudului sunt de a se număra între cei mai buni și mai apți învățători românesci din această patrie, și aceasta o dice, nu căci și eu aparțin corpului lor, că de mine nu vorbesc aci, ci de ei. Eu voiu fi și sunt cum pot și nu cum aș voi doară, dar' sunt mândru a pute dice, că cunosc din propria-mi intuițiune mare parte de învățători din Ardeal, Ungaria și Bănat;

am convenit cu ei, la unii am fost în școală, cu alții am convenit la adunări de-ale reuniunii lor, pe la adunări de-ale Asociațiunii transilvane și prin alte locuri. Pot dar' dice că-i cunosc, și că în general am o idee clară despre ei, și deci în urma acestei cunoștințe, dic, că majoritatea învățătorilor români din fostul district al Năsăudului nu este cu nimic mai jos, decât cei mai buni învățători din patrie.

Școala de fete.

Consiliul belic de curte din Viena hotări în 1825 înființarea unei școli de fete în Năsăud, având în prima linie în vedere creșterea ficilor de ofițeri și funcționari ai regimentului grănițeresc năsăudean. În înalta ordinațiune d'tto 21 Octobrie 1825, adresată în această cauză comandai regimentului, aflăm statorite modalitățile înființării școlii, conform cărora școala de fete s'a și deschis în anul următor 1826, stând ea sub imediata conducere a directorului școlii normale și sub inspecțiunea comisiei școlare a regimentului. Susținută fiind din fondul de provente, precum școala normală și cele 5 școli triviale, asemenea și ea a avut caracter „erarial“, trebuind să se facă și despre starea ei aceleași rapoarte autorităților superioare militare, ca și despre celelalte școli erariale.

În amintita ordinațiune se statoresc obiectele de învățământ și se dispune, că local de școală să servească vr'un edificiu erarial, însă la tot cazul nu în apropierea școlii băeților. Apoi se dispune ca să fie angajată o învățătoare, care după trebuință să fie sprijinită în funcțiunea ei de o a doua învățătoare ajutătoare, eventual de vr'un învățător dela școala normală.

Școala astfel deschisă în toată regula la 1826, era cercetată la început mai mult de ficele ofițerilor și era și numită *școală de fete germană* (*Deutsche Mädchenschule*). De aci urmă că la 1858, când școlile de pe teritoriu fost grănițeresc năsăudean trecură la confesiuni, ordinariatul romano-catolic din Alba-Iulia reclamă pentru sine această școală sub titlul, că copilele cari au cercetat-o în toți anii mai dinainte, în majoritate absolută au fost fice de ofițeri și amployați romano-catolici, deci s'ar cuveni ca școala să fie decretată de școală romano-catolică. Lucrul acesta a rămas mai mult timp nehotărit, până în fine totuși școala de fete a fost privită ca școală greco-catolică, fiind ea cercetată după desființarea regimentului de eleve, cari în majoritate erau românce greco-catolice, și fiind susținută din fondul școlastic central din Năsăud.

Școala de fete a constat la început dintr'o singură clasă până la 1863, când, după etatea elevelor, s'au format 3 despărțeminte; iar în 1870, s'au deschis trei clase.

Încă de mult se simția lipsa ca să se reorganizeze școala aceasta conform recerințelor timpului, având ea o misiune importantă cu privire la educațiunea sexului femeesc din acest ținut. Comitetul și comisiunea fondurilor școlare în mai multe rânduri luă în desbatere afacerea aceasta, așa la 1863, 1867 și 1870, când se statorî și un nou plan de învățământ; cauza reorganizării însă rămase tot neresolvată. La 1881 apoi chestiunea reorganizării din nou a fost resuscitată din partea corpului învățătoresc dela

școala normală, și cu deosebire de harnicul învățător Jarda, care făcù patronatului propunerea ca școala de fete să fie organizată cu 8 clase, dintre cari cele dintâiu 4 să se împreune cu cele 4 clase ale școalei normale, așa ca elevele dela 6—10 ani să fie instruite la un loc cu elevii școalei normale. Prin aceasta, dicea propunătorul, fondul ar fi scutit să angajeze puteri didactice noue pentru primele 4 clase, iar în celelalte 4 clase superioare ar puté ține prelegeri profesorii gimnasiali, și prin aceasta școala de fete ar puté fi întreținută cu puține spese.

Propunerea a fost studiată de corporațiunile competente, cari luând în considerare toate împrejurările în fine hotărîră, ca școala de fete să fie organizată cu 6 clase, și întru-cât pe lângă învățătoare ar fi lipsă de puteri didactice, acele să se angajeze dintre învățătorii școalei normale.

Astfel la școala de fete, care precum ăsesem dela 1870 avea 3 clase, în 1887 se deschise a 4-a clasă, la 1889 a 5-a și la 1890 a 6-a clasă, corespundënd ea acum prescrișelor și recerințelor legii privitor la instrucțiunea și creșterea fetelor.

*

Obiectele propuse în școala de fete până la 1850 au fost: religiune; limba germană, cetit, scris; calculat până inclusive regula de trei; lucrări de mână, între cari și impletitul pălăriilor de pae.

Oare de prelegere s'au ținut în anul prim 1826, câte 4 la ăi, și adecă două înainte de ameađi și două după ameađi. La 1827 s'a ordinar ca să se țină câte 6 oare de propunere la ăi, și adecă 3 oare să se destineze pentru instrucțiunea științifică, iar' celelalte 3 pentru lucrările de mână.

După 1850 la obiectele de sus s'a mai adaos: scrierea caligrafică și dictando și lucrări de mână mai variate ca d. e. brodăria, impletitul cu andreaua, impletitul de rețele etc. La 1860 au început a se propune: istoria biblică, învățămëntul intuitiv, deprinderi în limba germană și română.

E de observat că până la anul 1860 prelegerile li-se țineau fetelor numai în limba germană, și numai de aci încolo s'a introdus și propunerea limbei române, care apoi prin 1863 a devenit limbă de propunere, fiind acum cele mai multe eleve române.

La 1861 a început a se propune limba maghiară, însă cu puțin succes, așa că ea a rămas cam neglijată până în 1874, când apoi s'a decretat ca obiect obligat.

La 1866 s'a introdus în plan: istoria naturală și fizica; la 1867 deprinderi în stil și ortografie; la 1868: istoria și geografia; la 1870: economia, cântul și ceva desemn.

În 1870, cum amintisem, s'a organizat școala de fete cu 3 clase, iar' dela 1887—1890 s'au deschis clasele 4—6, așa că ađi instrucțiunea în ea decurge conform legilor școlare existente.

Examenele se țineau și se țin cu fetele, precum în trecut așa și în timpul mai nou, de regulă imediat înainte sau după examenele școalei normale.

Ce privește numărul elevelor, acela până la 1860 varia la an între 20—40. Dela 1860 a început a fi școala mai bine cercetată nu numai de copile din Năsăud, ci și din jur, ba chiar și din ținuturi mai depărtate; așa că între anii 1880—90 numărul elevelor s'a urcat chiar și peste 100. În timpul din urmă iarăși a mai scăzut numărul lor, după-ce s'au mai deschis și alte școli de fete.

*

Până la anul 1860 școala de fete avea în persoana învățătoarei singura putere didactică. Începând însă a se înmulți numărul elevelor și fiind de propus și studii mai multe, fondul susținător și direcțiunea școlii au trebuit să recurgă la ajutorul învățătorilor normali, așa că de atunci încoace în fie-care an după trebuințe, doi sau trei învățători dela școala normală au început a propune fetelor diferite obiecte.

În timpul mai nou, doi învățători, aleși pentru școala normală, au dat instrucțiune exclusiv numai elevelor din școala de fete.

Catechetul școlii de fete a fost totdeauna cel al școlii normale.

Numirea învățătoarelor se făcea sub graniță la recomandarea comandai regimentului, de comanda din Sibiiu, iar' după 1850 de comitetul fondurilor. După 1860 alegerea și numirea se contrasemna de ordinariatul din Gherla până la 1885, de când și ele, ca și ceilalți învățători dela școli susținute din fondul școlastic central, se aleg de comisiunea fondurilor și se întăresc de guvern.

Leafa învățătoarei a fost dela 1826—1864 câte 150 fl. anual, apoi mai avea cuartir în natură și câte 6 stângini lemne de foc la an. La 1864 i-s'a urcat leafa la 200 fl., apoi locuință în natură și 30 fl. bani de lemne; la 1875 la 300 fl. și dela 1876 la 400 fl. după intrarea în statul definitiv. În fine dela 1895 învățătoarea are același salar ca și învățătorii dela școala elementară, fostă normală, adică 550 fl. cuincuenalele de câte 50 fl. prescise în lege și cuartir în natură, fiind asigurată la fondul de pensiuine al statului.

Învățătoarele școlii noastre de fete dela 1826 până astăzi, precum și învățătorii, cari până acum au propus numai fetelor, deci nu i-am amintit în șirul învățătorilor dela norme, sunt:

Teresia Weber, n. 1806 în Sibiiu, numită învățătoare la 1 Ianuarie 1826; a servit aci până la 1829.

Catarina Capaci, n. 1806 în Brașov, numită inv. la 26 Nov. 1829, a servit până la 1857, când a trecut în stare de pensiuine.

Eleonora Schwab măr. *Căpitan*, n. 1826, a servit dela 1857—1869.

Ema Căpitan, inv. suplinitoare în 1869/70.

Ludovica Olariu măr. *Prădan*, n. 1851 în Monor; după absolvirea institutului teresian din Sibiiu și a cursului preparandial din Cernăuți, a obținut diploma de cualificațiune în 1869. Numită la 1870 învățătoare în Năsăud, a servit până la 1875.

Maria Verzariu, inv. suplinitoare în 1875/6.

Valeria de Pap, n. 1848 în Alba-Iulia. A absolvat în școala claustrului de călugărițe de acolo cursul pentru lucru de mână, desemn și caligrafie.

La 1873 a deschis, împreună cu Josefina Fuchs, un institut privat de fete în Orăștie, iar' în 1875 a fost aleasă învățătoare la școala de fete din Orăștie, de unde în anul următor 1876, împreună cu J. Fuchs, au fost numite învățătoare la școala de fete din Năsăud. La 1879 a depus în Sătmar examen de calificare pentru lucruri de mână. R. 2 Faur 1889 ca inv. în Năsăud.

Josefina Fuchs, n. 1853 în Viehhausen (Bavaria); a câștigat diplomă de învățătoare la 1869 în Straubing, și tot la 1869 a depus examen de calificare din franceză și engleză în Landshut. A servit dela 1870—73 ca inv. la școala călugărilor din Alba-Iulia; dela 1873—76 împreună cu Val. Pap, conducătoare a inst. privat de fete din Orăștie. Numită la 1876 inv. în Năsăud, a servit la școala de fete de aci până la 1895, când a trecut la pensie. Trăește de prezent în Năsăud.

Hedwig Ulreich a instruit fetele în lucruri de mână dela 1889—1895.

Alexandru Pop, n. 1856 în Monoșturul-Copalnicului; după-ce absolvă cursul preparandial din Gherla și își câștigă diplomă de calificare în Blaș, la 1879 fù numit inv. în Gilău, unde serví până la 1882, când merse ca inv. în Mănășturul-Clujului unde serví până la 1884. La 1884 a fost numit inv. în Runc, la 1885 în Mocod, iar' la 1886 la școala trivială din Telciu, de unde la 1889 a fost transferat la școala de fete din Năsăud. Aci a servit până la 1897, când a trecut în pensiune. Trăește în Telciu.

Cornelia Lup, măr. Pop, năse. 1867 în Șieu-mare; după absolvarea școlii elem. din Gherla, a intrat în preparandia din Cluj, unde la 1886 a câștigat diplomă de calificare. În 1886 a fost numită învățătoare la școala de fete din Hațeg, unde a servit doi ani. La 1895 a fost aleasă inv. la școala de fete în Năsăud, unde servește și în prezent.

Antoniu Hangea, n. la 28 Ian. 1873 în Maier. A absolvat școala normală din Năsăud în 1886, iar' în 1890 cl. IV. a gimnasiului din Năsăud, apoi s'a înscris ca școlar în cl. a V-a, dar' încă în decursul anului școlar 1890/91 trecu ca elev de farmacie în orașul Botoșani (România). Intorcându-se de aci după câteva luni iarăși în patrie, la 1 Septembrie 1891 se înscrise ca elev la preparandia din Gherla, pe care o absolvă la 1893. În același an a făcut la școala din Vălcăul-unguresc (com. Sălagiului) anul de praxă, iar' în anul 1894 câștigându-și diploma de calificare a fost ales învățător la școala conf. gr.-cat. din Dej, de unde la 21 Oct. 1897 a fost ales și întărit ca învățător la școala de fete din Năsăud, unde servește și în prezent.

Erare. În art. „Istoria școlilor năsăudene“, de Virgil Șotropa, din Nr. I. al „Transilvaniei“ pro 1903 s'au străcurat următoarele greșeli:
la pag. 25, alin. 4, șir. 3: în loc de 12 e de a se cetî 22;
la pag. 29, alin. 1, șir. 1: în loc de 1815 e de a se cetî 1816;
la pag. 34, alin. 1, șir. 1: în loc de 14 e de a se cetî 44.

PENTRU FRUNTAȘII ROMÂNI DIN MARAMURÊȘ.

Am publicat în numărul V al „Transilvaniei“ din anul trecut descrierea trecutului „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramurêș“ și ne-am bucurat de nobilele stăruințe și frumoasele succese ale aceleia.

Ne-am bucurat în deosebi, că fruntașii români din patria lui Dragoș ne-au dat prima Asociațiune culturală românească și prin aceasta și prin jertfele aduse au dat dovadă de puterea de viață a poporului român din aceea regiune, cum și de grigea neadormită asupra celor mai prețioase interese ale neamului. De aceea laudă aducem în toată sinceritatea fruntașilor români din Maramurêș.

Nu putem însă lăsa fără observare șirele de încheiere s'au mai bine dis conclusiunile numitului articol.

Iată cum se închee articolul din vorbă:

„Am aflat drept aceea de lipsă a da publicității aceasta scurtă descriere până ce se va edita istoricul Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramurêș.

„Dar și pentru aceea, ca să se scie cauza, din care în Maramurêș nu se înființează un despărțământ al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român.

„Puțini câți suntem în Maramurêș cu jertfe mari susținem Asociațiunea noastră și convictul român din Sighet. A susține două Asociațiuni nu suntem în stare“.

Se scie, că prin organizațiunea sa actuală „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“ nisuesce înainte de toate a uni sub steagul său pe toți Românii din această țară pe terenul culturai naționale. Tocmai de aceea 'și-a lărgit cercul său de activitate și peste granițele Ardealului în Bănat, Bihor și Sătmar și a stăruit să angajeze la lupta sa culturală și pe frații din Maramurêș. În acest scop comitetul central a făcut pașii de lipsă, ca și în Maramurêș să se înființeze un despărțământ al Asociațiunii.

Scrierea din care am citat vorbele de sus este, precum se vede, răspuns la apelul făcut de comitetul central în scopul înființării unui despărțământ în Maramurêș.

Acest răspuns însă este contrar atât intereselor Asociațiunii în general și prin aceasta contrar intereselor românesci din această țară, dar în deosebi este contrar intereselor românesci din Maramurêș.

Prin refuzul Maramurêșenilor „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“ nu ar fi un tot complet și în organismul ei ar rămâne un gol simțit nu atât referitor la partea materială, cât mai mult în privința ideii unitare ce trebuie să ne lege pe toți Românii din această țară.

Intențiunea a fost din capul locului, ca corporațiunea aceasta să devină un organism cât mai perfect și ar fi trist din cale afară, când s'ar găsi oameni în Maramurêș, cari să nu înțeleagă rostul înființării unui

despărțemânt al Asociațiunii noastre generale, care să încapă cât de bine lângă „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramurș”. Căci dacă Asociațiunea din Maramurș a înființat și susținut odinioară o pedagogie de învățători, iar acum susține un conviciet pentru crescerea de preoți, profesori, адвоаți, dirigători, notari, învățători, farmaciști, pădurari, etc., despărțemântul Asociațiunii — să-’i dăcem — generale ar avé și el de lucru în scopul înființării de *agenturi* comunale și de *biblioteci populare* cum și cu *conferențe* pentru poporul sătean, cu înființarea de *insoțiri economice* pe seama poporului ș. a. Iar ceea-ce s’ar aduna dela membri, în parte mare, s’ar puté întrebuinta în folosul chiar a Românilor maramurșeni.

De aceea suntem convinși, că ori-cât de „puțini” și ori cât de „săraci” ar fi frații nostri Maramurșeni nu e bine să se țină departe de Asociațiunea tuturor Românilor din patrie, care are în vedere scopuri atât de multe și mari.

Să nu uite frații Maramurșeni, că e vorba de închegarea forțelor noastre atât de răslețe până acum, și e un interes capital să ne unim cu toții. Formula e dată și primită cu însufletire pretutindenea.

Nu ne putem închipui, ca numai Maramurșul să nu între în hora frației.

S.

CRONICĂ.

Ioan Popea †. Asociațiunea a perdut pe unul dintre cei mai de frunte membri ai sei, poporul român din Transilvania pe un binemeritat dascăl și distins scriitor. Ioan Popea, profesor în retragere dela gimnasiul român din Brașov, a murit acolo la 1/14 Aprilie a. c., puține zile după-ce își terminase ultima lucrare: „Casa părintească” editată în Biblioteca pop. a Asociațiunii.

Despre viața valorosului bărbat extragem următoarele date din discursul funebral, rostit la înmormântare de directorul gimnasial din Brașov domnul Virgil Onițiu:

„Ioan Popea, s’a născut în Satulung în 2 Iuliu v. 1839, ca fiu al părintelui Neagoe Popea și al soției Voica.

Prima instrucțiune a primit-o în comuna sa natală dela învățătorii George Manole și Procopie Deac. După anii agitați ai revoluțiunei, tinêrul Ioan își continuă învățătura întreruptă, trecând la școala primară evanghelică luterană, apoi la școalele noastre centrale din Brașov. În timpul dela 1852—1856 dînsul face cursurile gimnasiale inferioare la gimnasiul nostru, atunci încă numai de 4 clase.

Era epoca de însufletire a redeșteptării naționale pe atunci, însufletire, care a pus basă atâtor instituțiuni culturale romănesci în Brașov. Dîlnic îl vedea tinêrul Ioan Popea pe venerabilul Ioan Popasu, cum aleargă fără preget imprăștiind însufletire în jurul seu și muncind cu zel de apostol la realizarea idealelor sale romănesci, dîlnic audia glasul învăpăiat de dragoste de neam al profesorilor sei plini de mândria înaltei lor vocațiuni și în zile mari de sêrbătoare vedea față în față maiestoaasa figură a marelui arhieru Andreiu, care venia să însufle iubiților sei Români din Brașov forțe noue în titanica lor luptă pentru lumina națională.

Aerul acesta idealistic, în care răposatul își face prima școală, a fost de covârșitoare înțurcare asupra firei sale blânde. Anii petrecuți în școala din Brașov tocmai în această primă epocă a ei, și-au imprimat pentru totdeauna pecetea lor în sufletul lui Ioan Popea, al acestui abnegat scutier al idealismului, al moralei și al virtuților nobile.

Gimnasiul superior l'a absolvat în anul 1860 la institutul evang. luteran din Brașov.

Ioan Popea, urmându-și firea sa blândă, contemplativă și religioasă, se dedică studiilor teologice, a căror basă și-o câștigă în institutul nostru teologic din Sibiu în anii școlari 1860/61 și 1861/62. În anul următor face praxă în cancelaria consistorială, unde admirațiunea lui față cu marele Andreiu, o notă caracteristică a întregii sale individualități, se potențează până la cea mai ideală venerațiune.

Marele Andreiu recunoscând talentul tinărului teolog absolut și mai cu samă curățenia morală a sufletului său, îl trimite în anul 1863 cu stipendiu la Lipsca, pentru-ca să-și completeze studiile teologice. Timp de 2 ani de zile tinărul Ioan Popea studiază la Lipsca paralel teologia și filosofia, ascultând cursurile celebrităților: Kahnis, Luthardt, Brückner, Drobisch, Ahrens și alții.

Era la anul 1865. La gimnasiul din Brașov era mare lipsă de profesori. Și astfel Șaguna se vedu îndemnat a-l chema pe Ioan Popea încă înainte de ce și-ar fi putut termina studiile superioare, și a-i oferi o catedră de profesor la gimnasiul nostru.

De atunci activitatea lui s'a desfășurat în toată a ei bogăție în mijlocul nostru. O uriașă și mănoasă lucrare. Timp de 35 de ani propagă Ioan Popea cuvântul lui Dumnezeu și al neamului românesc, ca profesor de religie și de limbă și literatura românească, timp de 35 ani samănă el în rânduri-rânduri de tinere generații sentimentul religios, iubirea virtuților, admirațiunea caracterelor morale și dragostea cătră tot ce e românesc.

Caracterul religios-moral și conștiința viie națională, — iată idealul său pedagogic, iată ținta la care a îndreptat dîlnic ochii și inimile miilor săi de elevi. Și cine l'a cunoscut, știe prea bine în ce înalt grad a întrunit el în persoana sa proprie acest ideal, — un lucru, care ne explică admirațiunea și iubirea tuturor elevilor săi, pentru cari memoria lui, sfântă și în veci neuitată va fi.

Dornic de bine, gata la ori-ce acțiune nobilă, însuflețit pentru ori-ce cauză ideală, activitatea lui Ioan Popea nu s'a putut mărgini întră cei 4 pereți ai școlii. El avea un capital spiritual cu mult prea bogat și vast și ținea să-l cheltuiască tot pentru binele obștesc.

Astfel îl vedem desfășurând o activitate rodnică în sinoadele arhidiececane, ca deputat sinodal, îl vedem ca president al reuniunii învățătorilor din protopopiatul Brașovului, muncind neobosit la ridicarea nivelului învățământului nostru primar, îl vedem ca redactor al foaiei „Școala și Familia“. urmărind același țel al luminării neamului nostru.

Și lăsatu-ni-a posterității, „aere perennius“ o colecție bogată de lucrări literare-scientifice și didactice, cari constituie o scumpă moștenire pentru urmașii săi din neam în neam.

La anul 1900, Ioan Popea trece la pensiuine. Dar' sufletul său și în acest timp de retragere, nedespărțit rămâne de școala iubită la care a muncit 35 de ani ca profesor. Venerabilul bătrân venia foarte ades la școală, ca să asiste la prelegeri și să convorbească cu iubiții săi colegi. O seninătate binefăcătoare se întindea atunci totdeauna în jurul său și dragostea lui nemărginită pentru cariera dăscălească, bucuria ce o avea pentru progresul

tinerilor și vioiciunea lui senină, esercitau influință încurajatoare și înălțătoare asupra spiritelor obosite de munca zilei, de multe-ori desgustate de decepțiile vieții.“

În fine mai întregim aceste date cu înșirarea publicațiunilor principale ale lui I. Popea. Ele sunt: Carte de cetire pentru cl. I și II gimnasială și reală, 1885—97, 4 ediț.; Religiuina creștină, mai multe ediț.; Influența binefăcătoare a casei părint. asupra caracterului indivișilor; Greșelile în creșcerea copiilor; Cultura adevărată; Idealele studentului român, etc..

Bibliografie.

«*Enciclopedia Română*», editată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, de Dr. C. Diaconovich. Fasc. XXX. (Sabini—Șimleu.)

A apărut un nou fascicol a acestei mari publicațiuni, cu preste 2000 articole, și se va trimite abonaților preste câte-va zile împreună cu fasc. XXIX, terminat încă în luna Februarie, dar' reținut până acum din cauza că stabilimentul Brockhaus nu terminase încă harta țărilor locuite de Români, care avea să fie anexată la acest fascicol. Această hartă confecționată cu mare îngrijire și cu frumseța și exactitatea ce caracterizează toate edițiunile renumitului stabiliment geografic-artistic, din Lipsca, va fi o adevărată podoabă a publicațiunii, și cuprinde întreg teritorul locuit de poporul român din diferitele țeri.

Fasc. XXX e bogat în articole de interes special românesc, tractate toate în întinderea unui dicționar enciclopedic mai mare. Între acestea amintim articolele biografice: Șăineanu, Saligny, Sbiara, Scheletti, Scriban, Scurtescu, Serafim, Serpeaga, Seulescu, Sevastos, Șiaguna, Sihleanu, Silași, Simeon, Simiginoviez, etc. În materie literară remarcăm o bogată serie de articole mai importante de M. Străjan (Sanscrita, Schiller, Schlegel, Scott, Shakespeare) și Dr. I. Popovici (limba sârbo-croată), iar' în partea istorică și geografică titli Sașii (de prof. Dr. O. Wittstock), Săcuimea (de E. Câmpian), Sibiiu (cu 3 ilustr.), Seliște și Sighișoara (cu 2 ilustrațiuni), Metropolia Severinului (de C. Auner) și în fine mai multe articole mai mari din ramul filosofiei (Schopenhauer, Scolastici, de G. Pletos, etc.), igienei (Săpun, Sărăcie, etc. de Dr. I. Felix) și medicinei (Scarlatina, etc. de Dr. Imerwoll). Șciințele naturale sunt reprezentate prin cunoscuții colaboratori specialiști ai Enciclopediei: membrii institutului botanic, prof. L. Mrazec (mineralogie), Dr. Popovici-Hațeg (geologie), Antipa, P. Băznoșanu, Moisil, P. Voitesci (zoologie), Dr. Minovici (chimie), Murgoci (geogr. fisică), Atanasiu (meteorologie) etc.

Înaintând publicațiunea cu pași mari, avem nădejdea a vedé „Enciclopedia Română“ preste câte-va luni pe deplin terminată.

Prețul de prenumerare face câte 2 K (Lei 2.50) pentru 32 fascicole. Până la 1 Iulie a. c. publicațiunea se dă abonaților cari vor achita anticipativ și deodată prețul întreg, cu un preț redus de K 60— (Lei 75), legată în 3 volume elegante. După terminare „Enc. Rom.“ se va vinde cu un preț urcat. Abonamente se fac la Librăria W. Krafft în Sibiiu (Nagyszeben).